

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

III, M,

37762,

E.

h

III.
M, 37762.
h.

37762, III. M. 2.

37762

40

3

Knjižnica političnih in socialnih
spisov.

I.

Politično življenje Slovencev.

Spisal

dr. Dragotin Lončar.

Ponatisk iz „Naših Zapiskov“.

Cena 60 h.

V Ljubljani 1906.

Založil pisatelj. o Tiskal Jožef Pavliček v Kočevju.

Prodaja L. Schwentner v Ljubljani.

Ms. 37762, h

030017392

Politično življenje Slovencev.

I. Pokristjanjenje je navezalo Slovence na zapadno kulturo in od tega časa so ostali pod germansko-romanskim vplivom. Reformacija je vzbudila slovensko književnost, ko sta leta 1550. na Nemškem zagledali beli dan prvi dve slovenski knjigi. Nove impulze pa so dobili Slovenci od dobe prosvetljenosti in velike francoske revolucije. Reformacija je dala Slovincem književnost, ideje prosvetljenosti in francoske revolucije pa so rodile zavest slovenske narodnosti in z njo zahtevanje narodnih pravic v javnem življenju.

Žiga baron Zois (1747—1819), svetovno omikani mecenat in glava vsega tedanjega duševnega gibanja slovenskega, mož racionalistiškega mišljenja, in zgodovinar Anton Linhart (1756—1795), učenec Sonnenfelsov in začetnik slovenske

Literatura. Apih, Slovenci in 1848. leto. V Ljubljani 1888. Apih, Naš cesar. V Celovcu 1898. Bezenšek-dr. Celestin, Svečanost o priliki sedemdesetletnice dr. Janeza Bleiweisa. V Zagrebu 1879. Časnikarstvo in naši časniki. V Ljubljani 1884. Dr. Derganc, Janez Trdina, Avtobiografska pisma. (Ljubljanski Zvon, 1905. in 1906.) Dimitz, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. V Ljubljani, 4. zvezek 1876. Flegerič, Doktor Štefan Kočever. V Ljubljani 1890. Dr. Geršak, Ormoški spomini. V Ljubljani 1902. Iz naroda za narod! V Ljubljani 1905. Dr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca. V Ljubljani 1905. Kalan, Einspieler — zlatomašnik. V Ljubljani 1887. Kaj hočemo. V Ljubljani 1901. Marn, „Novice“ pa dr. Janez Bleiweis. V Ljubljani 1882. Mladostovenci in državni zbor leta 1873. in 1874. V Ljubljani 1874. Dr. Murko, Dějiny slovinské literatury. (Ottův Slovník Naučný, v Prazi 1898.) Po desetih letih. V Ljubljani 1905. Polec-Senekovič, Vseučiliški zbornik. V Ljubljani 1902. Poročilo o I. slovenskem katoliškem shodu. V Ljubljani 1893. Poročilo o II. slovenskem katoliškem shodu. V Ljubljani 1901. Praprotnik, Dr. Lovro Toman. V Ljubljani 1876. Shod zaupnih mož v Ljubljani. V Ljubljani 1895. Slovenci in državni zbor leta 1873. in 1874. V Ljubljani 1874. Urbas, Dr. E. H. Costa. V Ljubljani 1877. Vencajz, Spomenica o petindvajsetletnici akademičnega društva „Slovenija“ na Dunaju. V Ljubljani 1894. Dr. Vošnjak, Spomini. V Ljubljani 1905. (I. zvezek). Dr. Vošnjak, Slovenci, kaj čemo? V Ljubljani 1867. Dr. Vošnjak, Slovenski tabori. V Mariboru 1869. Vrhovnik, O stoletnici Vodnikovih „Ljubljanskih Novic“. V Ljubljani 1897. Železnikar, Dr. Valentina Zarnika zbrani spisi. I. V Ljubljani 1888. — Revije: Slovan (1884—1887), Rimski Katolik (1888—1896) Slovanski Svet (1888—1899), Katoliški Obzornik, Naši Zapiski. — Politični časopisi, zlasti: Novice (1843—1903), Slovenski Gospodar, Slovenski Narod, Soča, Slovenec, Edinost, Mir, Domovina, Rdeči Prapor.

drame, sta vplivala na prvega slovenskega pesnika *Valentina Vodnika* (1758 — 1819), da je začel izdajati leta 1797. *Ljubljanske Novice*, prvi slovenski časopis, ki je izhajal do leta 1800.

Vodnikove *Novice* so prinašale razne novice, razglase, žitne cene, loterijo, imena umrlih, pa tudi poučne članke narodopisne, gospodarske in druge vsebine. Želja po ljudski omiki, lastna tej dobi, jih je rodila, toda zamorile so jih neugodne razmere, zanemarjenost in neizobraženost slovenskega naroda. Pravzaprav še ni bilo slovenskega naroda, ker se Slovenci še niso zavedali svoje narodne enote. Vodnik se je moral tudi zagovarjati pred očitanjem občinstva, da v svojem časopisu — laže!

Prvi slovenski politični list je prenehal, nadaljeval pa se je slovenski preporod, ko so Francozi vladali slovenske dežele (1809—1813). Vodnik je navdušeno pozdravljal novi „duh Napoleonov“ z odo „Ilirija oživljena“, zaradi katere ga je pozneje avstrijska vlada upokojila.

Francoska vlada je upoštevala narodnostni moment: slovenščina se je uveljavljala poleg francoščine in nemščine. V ljudskih šolah je bil učni jezik slovenski, za višje šole ni bilo pravzaprav uradno določenega učnega jezika, to se je prepuščalo učnim zavodom samim. V naziranju, da je jezik sredstvo v dosego namena, se nam izraža zdravo pedagogično načelo. V Ljubljani se je ustanovilo vseučilišče ali akademija s štirimi fakultetami. Ta izpremema v šolstvu ni bila po volji pristašem starega nemško-centralističnega režima. Ko se je namerjalo izključiti nemščino iz ljudskih šol, je tedanji ravnatelj normalne šole Eggenberger odložil svojo čast, ker „v takih razmerah ne more več koristno služiti svoji domovini Kranjski“. Znanje francoščine pa se je zahtevalo od vsakega, ki je hotel dobiti denarno ustanovo.

Francoska doba pomenja napredek v upravi. Poprej je bilo vse polno roparjev in tatov, sedaj pa sta vladala varnost in red; francoski orožniki so bili še dolgo časa na dobrem glasu pri Slovencih. Podpirala se je obrtnost in kupčija. Znižala se je desetina, odpravila se je tlaka in patrimonialno sodstvo, podložniki so postali samostojni in svobodni. Davki so bili pravično razdeljeni in se tudi pravično pobirali.

V drugih državah so se zatirale humanitarne družbe, ki so se zbirale v framasonskih ložah. Framasonska loža za Ilirijo pa je našla zavetišče in pribežališče, da je mogla gojiti človekoljubje in krepost. Njeni udje so morali obljubiti, da ostanejo vedno poštene možje. Razpravljati o religiji in ustavi jim ni bilo dovoljeno. Najrajši so vzprejemali med se izobražene može, ki so se pečali z znanostmi in umetnostmi.

Uradni časopis „Télégraphe officiel“, čegar urednik je postal Charles Nodier, je rad prinašal študije o jugoslovanski poeziji, zgodovini in jeziku.

Napoleon je bil na vrhuncu svoje slave in moči, avstrijska cesaričinja je postala francoska cesarica, namestniki cesarjevi (zlasti simpatični maršal Marmont in grof Bertrand) so skrbeli, da so ohranili prebivalstvo pri dobri volji; slavnost

se je vršila za slavnostjo, veselica za veselico, gospodo so pridobivali zase s sijajnimi plesi in pojedinami, ljudstvu so zopet nudili „panem et circenses“: ali ni imel prvi buditelj slovenskega naroda Vodnik dovolj povoda, da je prorokoval srečno prihodnost pod žezlom Napoleonovim?

Toda nemo propheta in patria! Mlado brstje, ki je poganjalo iz demokratičnih idej velike revolucije, je morila slana Napoleonovega imperializma. Njegovo načelo, da mora za vojaške potrebščine skrbeti dotična pokrajina, je povzročevalo upore in nemire. Od dolgotrajnega vojevanja obubožano ljudstvo ni bilo prijazno novim razmeram, meščanstvo se je udajalo resignaciji, plemstvo pa je bilo očitno nasprotno. Komaj pa so se jele celiti rane in je zlasti maršal Marmont znal s svojim vedenjem pridobivati simpatije za francosko vlado, že so se zbirali oblaki na nebu in nalagale so se vojne kontribucije, ki so se pobirale z brezobzirnostjo in strogostjo. Vse si je želelo trajnega miru in prejšnje simpatije so se ohladile, ko se je bojna sreča obrnila na nasprotno stran.

Po odhodu Francozov je nastopila reakcija. Nekatere francoske uredbe so se ohranile, večinoma pa je ostalo vse pri starem, kakor je bilo pred francosko okupacijo: zavladal je Metternichov absolutizem.

II. Obupen je bil socialni, kulturni in politični položaj Slovencev v predmarčni dobi. Domače plemstvo so bili izgubili popolnoma; kar je bilo plemstva, je bilo odtujeno narodu in delalo za nemške, laške in madjarske koristi. S slovenskimi žulji je bogatelo na škodo slovenstvu. Tudi meščanstvo je bilo neslovensko po duhu in deloma po krvi. Mali trgovci in obrtniki, o katerih bi se lahko reklo, „da ni doma meščanov, kadar gredo kmetje na polje,“ so bili odvisni od tuje gospode in tujih uradnikov in se jim zato prilagodovali v mišljenju in vedenju. Edini stan razumništva, ki je čutil z narodom, je bila nižja duhovščina, toda ni ta ne brez izjeme, zlasti na Koroškem in Štajerskem dostikrat ni bila duhovščina zmožna slovenščine niti za najnavadnejše molitve. Caf n. pr. je pisal dr. Muršcu: „Dobrih mašnikov najdeš med 100 celih 99, enega domorodca pak med 100 težko.“ Kmet ni bil svoboden, ampak podložen svojemu graščaku. Trli sta ga tlaka in desetina kakor tudi veliki davki; Kranjsko in Koroško n. pr. sta plačevali razmerno več davka nego Češko ali Moravsko. Tlačanstvo pa je slabo vplivalo na moralo slovenskega naroda, ki mu je vzgojilo servilizem, hlapčevsko ponižnost pred gospodo, kar je umevno, ako se je med graščinskimi uradniki nahajal oskrbnik, ki se je bahal: „Jaz sem četrta božja oseba na zemlji!“

Kakor v socialnem, tako je bilo v kulturnem in političnem oziru. Ljudskih šol je bilo malo slovenskih, nemško-slovenske pa so bile pravzaprav nemške, ker se je rabila slovenščina samo v začetku. Največ se je mladina naučila v nedeljski šoli, ki je bila slovenska. V srednjih šolah se je slovenščina zanemarljalo, iz rodoljubja so poučevali nekateri profesorji v materinščini (v Ljubljani n. pr. zlasti Kersnik). Kakor v šoli, tako je i po uradih gospodovala tujščina, kar pa sicer za francoske vlade tudi ni bilo drugače, ko je bil uradni jezik

francoski. Politično in cerkveno so bili Slovenci razcepljeni v Kranjce, Štajerce, Korošce in Primorce vsak s svojimi separatističnimi težnjami, ki so morale zavest narodne enote.

Malo je bilo število za narodni preporod delujočih mož. Na Koroškem se je odlikoval poleg Urbana Jarnika v prvi vrsti poznejši lavantinski škof *Anton Martin Slomšek* (1800—1862) zlasti kot pedagog. Seveda ni ušel očitanju, da je — panslavist! Njegovo načelo je bilo: Malo govoriti, veliko delati, vse potrpeti. V njegovem krogu sta vzrastla Matija Majar in Andrej Einspieler. Na Goriškem imenujemo Valentina Staniča kot buditelja. Na Štajerskem je nastal pod češkim, poljskim in srbskim vplivom (Kollár, Šafařík, Čelakovský, Mickiewicz, Vuk) krog mladih, navdušenih mož, kakor Macun, Trstenjak, Kočever, Miklošič, Vraz itd., ki so se učili slovanskih jezikov in imeli govorniške vaje.

Na Hrvaškem je nastopil v istem času ilirizem, glavno vsled vpliva Kollárja in Šafaříka. Jugoslovani naj bi se književno združili med seboj pod skupnim imenom Iliri. Ilirščine so se poprijeli mnogi slovenski pisatelji, n. pr. Vraz, Miklošič, Murko, Kočever, Trstenjak, Muršec, Jeran, Žakelj, Ravnikar in drugi; kakor vidimo, glavno oni štajerski krog. Toda misel ilirizma se ni ukoreninila, ker ni bilo med Slovenci in Hrvati potrebnih kulturnih predpogojev, dasi je ugodno vplivala na narodno prebujenje. Političnega značaja ilirizem v Slovincih splošno ni imel, čeprav so se posamezniki ogrevali za to. Slovenci so opustili ilirščino razven *Stanka Vraza* (1810—1851), ki je postal največji pesnik ilirizma. Zapustil je slovensko torišče, ker mu je bilo za njegov duh preozko.

Vzglede dr. Ljudevita Gaja, ki je izdajal svoje *Novine Hrvatske* s prilogo *Danico Hrvatsko* (pozneje *Ilirske Novine* in *Danica Ilirska*), je vplival na Slovence, da so tudi poskušali v tem zmislu. Že večkrat so namerjali, da bi si ustanovili svoj časopis, toda stroga cenzura je zabranjevala take poskuse. Leta 1843. pa se je posrečilo kranjski kmetijski družbi, da je dobila s posredovanjem nadvojvode Ivana dovoljenje za izdajanje lista, ki bi v gospodarskem oziru poučeval slovenski narod. Nadvojvoda Ivan je bil kmetijski družbi očital, da ni v njej kmetov, za katere je v prvi vrsti ustanovljena. Tako je prišel na svetlo leta 1843. *drugi slovenski časopis: Kmetijske in rokodelske Novice* (pozneje gospodarske, obrtniške in narodne), tednik, katerega urednik je postal tajnik kmetijske družbe dr. *Janez Bleiweis* (1808—1881), ki so mu Slovenci zaradi njegovega delovanja dali naslov „oče slovenskega naroda“.

III. V tem času Slovenci še skupnega imena niso poznali in niso imeli skupnega jezika. Trdilo se je, da je slovenščina novo skovani jezik in da je kranjščina ali „kranjska špraha“ pravi jezik slovenskega naroda. Pisalo se je v treh različnih pisavah: bohoričici, metelčici in dajničici, vsako po posebnem narečju. Dr. Bleiweis sam se je moral kot urednik „*Novic*“ sproti učiti jezika. Narodno zavest je vzbudil tudi v njem ilirizem, in sicer posredno. Zahajal je namreč v družbo mož, ki so se kot dijaki na hrvaških gimnazijah navzeli ilirskih idej in jih, prišedši zopet nazaj na Slovensko, razširjali med svojci.

To so bili zlasti duhovniki Luka Jeran, Lovro Pintar in Anton Žakelj. Ti možje so prebudili tudi v dr. Bleiweisu narodno zavest.

Slovenski buditelji so zaradi nedostatka sposobnih mož morali biti vsak vse: literati in politiki. Delo še ni moglo biti razdeljeno. Tako je bilo tudi pri dr. Bleiweisu. Bil je po svojem stanu zdravnik, zlasti se je pečal z živinozdravništvom, postal je profesor na tedanji medicinski in kirurški šoli v Ljubljani ter tajnik kmetijske družbe. Pisal je poljedelske in živinozdravniške, šolske in slovstvene knjige. „Novice“ so bile namenjene kmetom in obrtnikom, toda dr. Bleiweis je spoznal, da imajo preozke meje, zato je jel sprejemati vanje pesni, zgodovinske in jezikoslovne drobtinice, sploh literarne stvari. Z letom 1848. pa se je začel list pečati tudi s politiko. „Novice“ imajo torej dvojen pomen: literaren in političen. Kaj so bile „Novice“ Slovincem s slovstvenega stališča, je označil eden prvih slovenskih literarnih zgodovinarjev, Fr. Levec, kratko v sledečih točkah: 1.) „Novice“ so združile vse slovenske pisatelje, ki so bili doslej brez glasila, središča in ognjišča, v eno kolo; 2.) so zjediniile Slovence med seboj ter s Čehi in s Hrvati po Gajevem ali češkem pravopisu; 3.) ohranile slovenščino zmesi hrvatskega in slovenskega jezika in 4.) razširile veselje do čitanja in s tem slovensko zavednost.

Trije dogodki so posebno pospešili slovensko zavest. Leta 1844. je prišel v Ljubljano cesar Ferdinand I. v spremstvu cesarice, da otvori obrtno razstavo. „Novice“ so priobčile slavnostno pesen: „Slovenija presvetlemu, premilostljivemu gospodu in cesarju Ferdinandu I.“ Ime „Slovenija“ se je imenovalo v javnosti! Pesen je zložil *Ivan Vesel Koseski* (1798—1884), glavni pesnik „Novic“. Njegove pesniške zmožnosti so zelo precenjevali, zlasti dr. Bleiweis; z literarnega stališča se njegovo delovanje nikakor ne more primerjati z drugimi slovenskimi pesniki. Ne moremo pa tajiti, da je kot politični pesnik s svojimi navduševalnimi pesnimi mnogo pripomogel k narodnemu prebujenju. Posvetnjaki in duhovniki, zlasti ti, so se navduševali ob njegovi muzi. Koseskega dikcija je bombastična, patetična, snov romantična, fantastična — ni čuda, da je to podžigalo in ogrevalo!

Leta 1845. je bil prvi slovenski javni govor. Na prigovarjanje dr. Bleiweisovo je ob petindvajsetletnici županovanja Janeza Hradeckega deklamoval šestošolec Lovro Toman slavnostno pesen, ki jo je v ta namen zložil *Prešeren* (1800 — 1849), največji slovenski pesnik, in slavil v njej domorodna dela županova. To je bila „slovanska demonstracija“.

Tretji dogodek so bile slovenske pesni v ljubljanskem gledališču, kjer so igrali samo nemške igre in peli samo nemške pesni. Proti ukazu policije, da se nikdar in nikoli ne sme prepevati v gledališču slovensko, je v letih 1845. in 1846. pregovoril dr. Bleiweis igralce, da so zapeli kako slovensko pesen, kar je izzvalo burno odobravanje. Tedanji guverner Weingarten pa je takoj slutil aranžerja rekoč: „Dobro vem, da je vse to naredil dr. Bleiweis, katerega so gotovo Rusi s srebrnimi rublji podkupili!“

IV. Tako je napočilo leto 1848.

Važna naloga je pripadla sedaj „Novicam“, da so poučevale svoje rojake. Janez Trdina, eden najnaprednejših in najznačajnejših profesorjev, kar jih je kdaj rodila slovenska mati, pripoveduje, da je v Ljubljani vladala tolika politična nevednost, da je po splošnem mnenju poznal v vsem mestu edini dr. Ahačič bistvo in pomen ustavnega življenja. Prva številka „Novic“, ki je izšla brez cenzure, je bila rdeče obrobljena. „Novice“ so pisale: *„Močna samostojna Avstrija pod vladarstvom našega dobrega ustavnega cesarja, nedotakljivost naše katoliške vere in varstvo naše narodnosti nam bodo tri zvezde, ki nas bodo vodile v vsem našem dejanju.“* To je bil program „Novic“, tako je nastalo geslo slovenske politike: Vse za vero, dom, cesarja! posneto po pruskem: Für Gott, König und Vaterland!

Začela se je narodna organizacija s snovanjem društev, ki bi budila narodno zavest. Dunajski Slovenci so ustanovili društvo „Slovenija“, ki ji je bil predsednik dr. Miklošič. Poleg njega so delovali n. pr. dr. Dolenec, dr. Hladnik, Globočnik, Peter Kozler.

V Gradcu se je osnovalo društvo enakega imena „Slovenija“, katere predsednik in duša je bil dr. Muršec. Poleg njega se je odlikoval dr. Kranjec. Namen društva je bil: „Povzdiga narodne zavesti na podlagi izobraževanja slovenščine in spoznavanja sorodnih narečij v dosego tesnejše zveze z ostalimi slovanskimi vejami.“

V Ljubljani se je ustanovilo pod predsedstvom dr. Bleiweisa „Slovensko društvo“, kjer so delovali še dr. Martinak, dr. Chrobat, Cigale, Kersnik itd. Druga taka društva so nastala n. pr. v Celovcu, kjer sta delovala Matija Majar in Andrej Einspieler; v Gorici, kjer so se odlikovali dr. Dolenec, Doljak, Winkler; v Trstu, kjer je bil predsednik Ivan Vesel Koseski. Vsa slovenska društva so bila v zvezi med seboj in imela nekako svoje središče v ljubljanskem „Slovenskem društvu“.

Ustava je tudi porodila več slovenskih leposlovnih in političnih listov, ki pa so izhajali le malo časa. Omenjamo le nekaterih političnih časopisov. Glasilo „Slovenskega društva“ v Ljubljani je bila „Slovenija“, ki jo je urejal Matej Cigale. Marljiva sotrudnika sta ji bila Matija Majar in Andrej Einspieler. Bila je večkrat v zadregi za gradivo; Cigale je tožil, da ga kranjski Slovenci zapuščajo, da so indiferentni nasproti slovanskim prizadevanjem, in je hvalil štajerske Slovence. „Ljubljanski časnik“ (urednik Potočnik, pozneje prof. Melcer), je bil prvi slovenski uradni list. V Trstu je izhajal slovensko-hrvaški „Jadranski Slavjan“ (urednik Rudmaš). V Celju je izdajal prof. Konšek „Celjske slovenske novine“, pozneje imenovane „Celjske novine“ in „Slovenske novine“, ki so se od drugih slovenskih listov razločevale po radikalizmu, segajočem tudi na cerkveno polje. Zagovarjala se je neodvisnost šol od duhovščine, odprava samostanov, sekularizacija cerkvenega imetja, plačevanje duhovnikov iz državne blagajne, odprava celibata. Urednik se je moral zaradi tega opravičevati in je obljubil, „da se bo varoval sprejemati v list sestavke, po katerih bi se ljudje brez potrebe dražili,

zraven pa ne imeli nobene koristi.“ Dr. Janez Pogačar, poznejši ljubljanski škof, je začel izdajati „Slovenski cerkveni časopis“, ki se je že prihodnje leto prekrstil v „Zgodnjo Danico“ (urednik Luka Jeran). To je bil edini list iz te dobe, ki se je ohranil in izhajal do leta 1906. „Zgodnja Danica“ je presojala vse: znanstvo, umetnost in politiko z asketsko-cerkvenega stališča.

Kakšen je bil slovenski narodni program leta 1848.? To se pravi z drugimi besedami: Kaj so zahtevali Slovenci kot narod? Drugi narodi so prihajali s svojimi zahtevami, opirajoč se na zgodovinsko pravo, Slovenci so se morali postaviti na stališče *naravnega prava*. Leto 1848. je vzbudilo poleg osebne svobode in državljskih pravic tudi svobodo narodov. Slovenci so mogli edino le na podlagi naravnega prava, ki ga je s krvjo priborila marčeva revolucija, zahtevati zase uveljavljenje narodnega načela: narodno samostojnost.

Prve načrte slovenskega narodnega programa nahajamo v adresi kranjskim stanovom, ki jo je poslalo 44 dunajskih Slovencev. Med njimi so bili n. pr. *Dežman*, *Dimitz*, dr. *Dolenec*, dr. *Füster*, profesor teologije na dunajski univerzi, ki je pa kmalu prestopil v nemški tabor, dr. *Martinak*, dr. *Miklošič*, *Toman*, dr. *Zupanec*. Adresa prosi stanove, naj uvažujejo, da je „naš narod slovanski narod“, naj se zanaprej ne ovira več zjedinenja s slovenskimi brati v pismu in jeziku, naj se zavaruje slovenska narodnost na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem ter naj se uvede slovenščina v šole in urade. Končno so nekatere gospodarske zahteve. Predno je dospela ta adresa v Ljubljano, je najbrže že dr. *Bleiweis* v seji pomnoženega odbora deželnih stanov kranjskih sprožil temeljno zahtevo slovenskega programa: *zjedinenje slovenskih pokrajin v eno kronovino pod imenom „Slovenija“*. Dr. *Bleiweis* je tudi v slovesni avdijenci pri nadvojvodi Ivanu zagovarjal to glavno programatično točko, ki jo je nadvojvoda odobril s pogojem, ako se izreko zanjo tudi drugi nekranjski Slovenci.

Slovenski narodni program je obsegal tri točke: 1.) *Zjedinjeno Slovenijo*, t. j. Slovenci na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem se združijo v eno administrativno skupino z imenom „Slovenija“, ki ima svoj postavodajalni zbor v Ljubljani, na katerem se obravnavajo in sklepajo vsa vprašanja, nanašajoča se na narodno življenje Slovencev. Vsem avstrijskim narodom skupne stvari so pridržane državnemu zboru na Dunaju, v katerem bodo zastopani vsi narodi. Najdosledneje je zahteval zjedinjeno Slovenijo *Peter Kozler* (1824—1879), eden glavnih buditeljev slovenskih, dasi iz nemške rodovine, ki je hotel združenje vseh Slovencev, tudi *beneških in ogrskih*. To skupino so imenovali Slovenci tudi „kraljestvo Slovenija“, vendar beseda kraljestvo nima nikakršnega državnopravnega pomena, ker se ni zahtevalo slovenske države, ampak le kronovino, ki so ji dajali to ime, ker so jo sploh hoteli nekako imenovati, a jim je bilo vseeno, naj se zove kakorkoli. Dunajska „Slovenija“ in dr. *Bleiweis* sta sumničena, kakor bi snovali kakšno samostojno kraljestvo, odločno zavračala.

2.) *Enakopravnost slovenščine v šoli in uradu*, pri čemer se zahteva tudi slovensko vseučilišče v Ljubljani.

3.) *Neodvisnost Avstrije od Frankfurta, Slovenija bodi nerazdružljiv del avstrijskega in ne nemškega cesarstva.*

To je bil program Slovencev, za katerega so se potegovala slovenska društva, zlasti dunajska in graška „Slovenija“, sestavljen na podlagi narodnega principa. Poleg njega pa nastopajo osamljeno ideje ilirizma, da bi se Slovenci združili s Hrvati. Hrvatje so širili to misel, naklonjeni so ji bili tudi koroški politiki, uspeha pa ni bilo družega, da je prišel dr. Štefan Kočevar v imenu štajerskih Slovencev kot pooblaščenec graške „Slovenije“ v zagrebški deželni zbor, ki sta se ga udeležila tudi Čeha Lambl in Erben. Ban Jelačić je bil namreč povabil zastopnike ostalih avstrijskih Slovanov v hrvaški deželni zbor. Dr. Kočevar se je v imenu svojih pooblaščenecv potegoval za habsburško-lotarinško dinastijo, za neodvisnost avstrijske države ter za ožjo duševno in materialno zvezo s Hrvati.

Nedostatek narodne zavesti in politične izobrazbe sta bila kriva, da Slovenci niso bili edini glede svojega programa. Nesoglasje je vladalo zlasti glede poglavitne točke: zjedinjene Slovenije. V provizoričnem deželnem zboru koroškem in štajerskem se je v § 1. nove deželne ustave sprejelo, da sta vojvodini nerazdružljivi, in Slovenci temu niso ugovarjali. Celó taki možje kakor Slomšek so smatrali to za presmelo in neizvedljivo. Drugi zopet niso bili dosledni in so omahovali. Ni jim bilo prav jasno, kaj in kako. Zato so nastopali kompromis zgodovinskega in naravnega prava, teritorialnega in narodnega načela. In takšna je ostala slovenska politika glede svoje prve programatične točke do najnovejšega časa!

Težavno je bilo dalje stališče glede načina, kako se naj uvede slovenščina v šole in urade. Nekaterim se je to zdelo neizvedljivo. Med odločne zagovornike narodne enakopravnosti spada Ambrož, ki se je tudi sam po tem ravnal; več ali manj oprezni in zmerni so bili dr. Ahačič, Matija Majar, dr. Muršec, dr. Bleiweis. Macun je pa naravnost zahteval, da se uvede hrvaščina v šole in urade. Ni čuda, da jim je jezikovno vprašanje delalo preglavico, ko so se celó voditelji naroda med seboj pogovarjali nemško.

Nesoglasje je bilo glede volitev za narodno skupščino v Frankfurt. Dunajska „Slovenija“ je začela boj proti Frankfurtu, ko je izdala „Poziv na narod slovenski“ zoper volitve v Frankfurt. Ta poziv je sestavil Dežman, nasprotno je grof Anton Auersperg (pesnik Anastazij Grün) razširjal med Slovenci propagando za Frankfurt; pozneje sta se obadva ta moža, Dežman in grof Auersperg, našla v enem taboru v boju zoper slovenski narod. Palacký se je izrekel za Avstrijo kot močno trdnjavo zoper pretečo rusko univerzalno monarhijo, ki se je on boji v imenu humanitete. Nemški politiki pa so vabili Slovence k zedinjeni Nemčiji ravno iz istega razloga, ki je bil: nevarnost ruske osvojevalne politike. Značilne so v tem oziru besede grofa Auersperga: Rusov — pravi — se resnično boji, a ne kot neprijatelj Nemčije, temveč kot prijatelj Avstrije in avstrijskih Slovanov. Boji se jih naprošenih rešiteljev avstrijske vlade iz onih groznih stisk

notranjih razprtij, ki preté domovini, ako se Slovenci odpovedo Frankfurtu. Največja nesreča, ki bi mogla doleteti Avstrijo, bi bila ruska pomoč . . . In zgodovina je dala prav grofu Auerspergu, a ne Palackemu! Slovani so bili na strani hrvaškega bana Jelačića, ki se je boril proti revoluciji. Rusi so pomagali udušiti upor na Ogrskem. Ko so pa bili premagani revolucionarni Nemci in Madjari, je prišla vrsta na Slovane, ki jih je končno dualizem razložil na dvoje in jih v Avstriji prepustil gospodstvu Nemcev, na Ogrskem pa Madjarov . . .

Narodna skupščina frankfurtska je ponujala Slovencem poročila za narodnost in vse, „kar priroda in zgodovina priznava“. Henrik Costa pa je kot glavni pogoj za pristop k Nemčiji še zahteval suvereniteto avstrijskega cesarja. Slovenci bi bili imeli 20 poslancev v Frankfurtu. Med kandidati nahajamo n. pr. dr. Ahačiča, Ambroža, dr. Chrobata, dr. Dolenca, dr. Kavčiča, dr. pl. Ulepiča itd. Volitve so se izvršile različno: na Kranjskem nekateri kraji niso hoteli voliti, drugod so volili večinoma z neznatno udeležbo (v Novem mestu n. pr. je bil izvoljen poslanec s sedmimi glasovi večine); na Koroškem in Primorskem je bilo volilno gibanje živahnejše; na Štajerskem pa so se Slovenci krepko upirali frankfurtskim volitvam, ponekod sploh niso hoteli voliti. Graška „Slovenija“ je protestirala proti volitvam in pozneje so Slovenci protestirali proti frankfurtskemu načrtu nemške ustave. Pri tem se je n. pr. dr. Bleiweis skliceval tudi na zgodovinsko stališče, na pragmatično sankcijo, na kar mu je odgovarjal dr. Martinak, da je zgodovinsko stališče po revoluciji zavrženo in da je za Slovence edino umestno narodno stališče. Dr. Martinak pravi: „Ker smo priznali dobre sadove revolucije, moramo dosledno odobravati revolucijo samo.“ V tem času so tudi barve kranjske dežele postale obče slovenske: belo-modro-rdeče.

Hrvat Kukuljević je predlagal, naj bi Slovani nasproti nemški enoti postavili slovansko enoto. O potrebi takega zjedinenja sta se že poprej razgovarjala Šafařík in Jelačić. Tako je prišlo do slovanskega shoda v Pragi, za katerega je podpisal vabilo v imenu Slovencev dr. Miklošič in ki so se ga udeležili Slovenci v pičlem številu. Dr. Miklošiča ni bilo, ker je bil obolel. Udeležili pa so se: Anton Globočnik in Alojzij Šparavec kot poverjenika dunajske „Slovenije“; Stanko Vraz, podpredsednik shoda, v imenu graške „Slovenije“ in obenem hrvaškega deželnega zbora; Andrej Grlović in Vinko Zevnik. Slovenci so bili v jugoslovanskem odseku in se potegovali za svoj program: za zjedinjeno Slovenijo ter za enakopravnost slovenščine v šoli in uradu (imenoma za slovensko vseučilišče).

V prvem državnem zboru dunajskem so imeli Slovenci kakih 16 poslancev. Volitve so se vršile svobodno in brez vladnega vpliva. Političnega prepričanja ni bilo pri masi slovenskega naroda, volilno gibanje je imelo agraren značaj kakor v alpskih nemških deželah, ker za kmetskega volilca je bilo vprašanje kmetске odveze glavno. Izdalo se je geslo: Volite samo kmete! in je bilo res izbranih nekaj čisto nesposobnih mož, ki so iz nezaupanja nasproti gosposkim svojim rojakom rajši glasovali z nasprotniki nego s Slovenci in Slovani. Slovenski poslanci niso nastopali kot narodna celota niti po točnem programu. Ni

bilo med njimi solidarnosti in discipline; hodili so radi z vlado. Med odličnejšimi poslanci so bili: *Ambrož* (izvoljen trikrat), *Črne*, *Doljak*, *Gorjup*, *dr. Kavčič*, *dr. Kranjec*, *dr. Miklošič* in *dr. pl. Ulepič*, ki so se večkrat oglašali kot dobri govorniki. Dr. Kavčič je izprožil glavno točko slovenskega programa: zedinjeno Slovenijo, ko je govoril pri debati o kmetški odvezi, da morajo razpasti dose-danje kronovine in se morajo združiti posamezni deli po narodnosti. Črne pa se je potegnil za narodno enakopravnost, naj se odstranijo po Slovenskem vsi slovenščine nezmožni uradniki.

Prišla je oktobrova revolucija. Mnogi slovenski poslanci niso po umoru ministra grofa Latoura zapustili državnega zbora kakor Čehi, ampak so dalje sodelovali. Bili so to v prvi vrsti kmetški poslanci, vendar nahajamo tudi druge; Ambrož in dr. Kranjec sta bila celó poverjenika, ki naj bi pridobivala med Slo-venci simpatije za zborove namere. V domovini so ostro obsojali te poslanca, zlasti se je hudo zameril Ambrož in si s težavo pridobil staro zaupanje.

V državnem zboru kromeriškem so bili Slovenci pri slovanskem klubu, vendar ne vsi, nekateri kmetški poslanci so rajši glasovali z Nemci. V ustavnem odboru so bili izmed Slovencev: Ambrož, Gorjup, dr. Kavčič, dr. Kranjec in dr. Miklošič. Tu se je jasno pokazalo nesoglasje slovenskih poslancev glede temeljne točke slovenskega programa: zedinjene Slovenije. Dr. Kavčič je predložil načrt za razdelitev Avstrije po narodnostih, toda ni bil dosleden: njegova Slo-venija bi bila obsegala slovenski del Štajerskega, Kranjsko, slovansko Primorje brez koroških Slovencev, ki jih je prepustil Nemcem. Njegov načrt je bila zmes zgodovinskega in naravnega prava. Nasproti pa je bil Gorjup sploh za ohranitev starih kronovin.

Nastaja vprašanje: Kaj je prinesla nova doba Slovincem? Zedinjene Slovenije niso dosegli, pač pa so bili razcepljeni v več kronovin (sedaj po dualizmu v šest s šestimi deželnimi zbori, pri čemer ne računamo beneških in ogr-skih Slovencev). Narodna enakopravnost v šoli in uradih se ni izvedla dosledno; kjer pa se je vendar kaj ukrenilo, je ostalo le v načelu, ni se pa praktično iz-vrševalo. Za osnovne šole se je n. pr. kot učni jezik določila izključno materin-ščina, v gimnazije se je uvedla slovenščina kot učni predmet, vlada je celó ob-ljubila univerzo v Ljubljani — toda izvečine je ostalo vse pri starem. Za svoj avstrijski patriotizem pa so morali Slovenci čuti očitane Bachovo, da še nimajo dovolj avstrijske zavesti. Ali ne velja to tudi za Slovence, kar je dejal za časa absolutizma neki Madjar Hrvat, ki ga je vprašal, kako je javno mnenje na Ogrskem: „Mi smo jako zadovoljni, da smo dobili ravno to za kazen, kar so vam dali za plačilo.“ ...

Revolucija leta 1848. je našla Slovence nepripravljene in nezrele, zato ni mogla izpolniti slovenskega programa. „Slovensko društvo“ v Ljubljani je bilo ustanovljeno v literarne namene, toda sila razmer ga je hočeš-nočeš potegnila v politično življenje. Za „Novice“ so izbrali, kakor pripoveduje dr. Bleiweis sam, zato naslov „kmetijske in rokodelske“, da bi nihče ne sumil panslavizma. In

vendar so očrnili dr. Bleiweisa pri nadvojvodi Ivanu in pri kmetijski družbi, da dela za Ruse! Nadvojvoda Ivan pa je bil pameten mož in se za to ni zmenil. Einspieler toži o nedelavnosti v Ljubljani. Cigale pa piše svojemu prijatelju dr. Muršcu: „Z Ljubljano ni nič. Večina je pohlevna. Dr. Ulepič bi lahko kaj pomagal, pa nima pojma o domovini in narodnosti. Tudi dr. Miklošič nima prave ljubezni do domovine, on je prečastilakomen in boječ.“ Ravno tako pripoveduje Trdina o dr. Miklošiču, da ni hotel s Slovenci govoriti slovensko, in ga ima za izgubljenega sina.

V dobi Bachovega absolutizma in centralizma je slovenski narod z drugimi vred spal politično spanje. Matija Majar priporoča, da se je treba sedaj skrbno poprijeti literarnega dela in v politiki samo opazovati, kaj se godi. Toda tudi literarno delo ni bilo varno, kakor nam dokazuje slučaj Petra Kozlerja.

Ko se je zahtevala 1848. leta zedinjena Slovenija, ni bilo niti domačinom znano število in zemljepisna razširjenost slovenskega naroda; trebalo je zemljevida, ki se ga je lotil Peter Kozler. Toda za Bachovega absolutizma so postavili Kozlerja pred vojno sodišče, češ da se je že z imenom, ki ga je dal zemljevidu, storil krivega veleizdaje! Zemljevid je imel namreč naslov: Zemljevid slovenske dežele in pokrajin. Reklo se je, da slovenske dežele ni med številom avstrijskih kronovin, da se s tem imenom ščuje zoper obstoječi red in ruši zakonito zvezo avstrijskih dežel. Kozler sicer ni bil obsojen zaradi pomanjkanja dokazov, pač pa je bil v službi degradiran (bil je takrat državnega pravdnika namestnik v Gorici) in njegov zemljevid prepovedan. Zemljevid je izdal potem v ustavni dobi po 16 letih truda in napora.

Pripoveduje se tudi — ali je resnično, ne vemo —, da je skušal minister Bach s precej visokim denarnim zneskom pregovoriti dr. Bleiweisa, ako bi bil hotel prepustiti uredništvo „Novic“ drugemu.

V. Prišla je ustavna doba kot posledica finančnega in političnega bankrota, ki ga je doživel absolutizem. Slovensko politiko leta 1848. so vodila tri središča: Dunaj, Gradec in Ljubljana. Od leta 1861. dalje pa je bilo središče slovenskemu političnemu delovanju na Kranjskem, ki se je oklepalo čeških, poljskih in tirolskih federalistov, to je: federalizma v zmislu deželne avtonomije in historično-političnih individualitet. Slovenci niso vedeli, kateremu gospodu bi služili: ali zgodovinskemu ali naravnemu pravu. Bili so razkrojeni na dvoje: kot Slovenci bi bili morali biti edino le za narodno avtonomijo, kot Slovani so delali koncesije čustvu in se z drugimi slovanskimi federalisti potegovali za deželno avtonomijo proti nemškim centralistom.

Slovenski narodni program, kakor se je razvil leta 1848., se je glede prve točke: zedinjene Slovenije, zanemarjal ali umikal deželni avtonomiji. V peticiji, ki so jo izročili Slovenci z blizu 20.000 podpisi ministru Schmerlingu, sta jasno izraženi druga in tretja točka slovenskega programa: enakopravnost slovensčine v šoli in uradu ter v državnopravnem oziru edina in mogočna Avstrija; nasprotno pa je prva točka potisnjena čisto na konec, kjer se izraža prošnja, naj bi minister

preudaril, ali bi se ne dala enakopravnost v šoli in uradu laže in ceneje izvršiti, ako bi se slovenske dežele spojile v eno administrativno kronovino. Isto željo je izrazil dr. Bleiweis v kranjskem deželnem zboru.

Slovenski program se je sedaj, kar se tiče prvih dveh zahtev, formuliral tako: 1.) *Deželna avtonomija* in 2.) *narodna enakopravnost v šoli in uradu*. Ta program pa ni bil več osnovan dosledno na narodnem načelu, ampak je bil koncesija teritorialnemu načelu, slonečemu na zgodovinskem pravu. Ta program je koristen samo za Kranjsko, kjer so Slovenci v večini, dočim bi povsod drugod, kjer še prebivajo Slovenci, deželna avtonomija ubijala narodno enakopravnost. To ni bil več vseslovenski program.

Leta 1865. po septemberskem manifestu so se sešli slovenski politiki v Mariboru, da določijo svoj program. Glavno vprašanje je bilo, kako se naj doseže združitev vseh Slovencev. Prevladalo je zgodovinsko načelo. Govorilo se je o oživetvorjenju starega ilirskega kraljestva.¹ Ker bi pa v njem ne bilo štajerskih Slovencev, zato je predlagal Einspieler notranje-avstrijsko deželno skupino.² V program se je sprejelo oboje. V deželnih zborih z mešanim prebivalstvom se naj ustanove narodne kurije. Skupne reči ilirskega kraljestva in štajerske vojvodine, ki tvorita notranje-avstrijsko skupino, naj zastopa skupni zbor, kamor pošiljajo svoje poslance deželni zbori te skupine. Narodne potrebe Slovencev pa naj zastopa narodni zbor, sestavljen iz poslancev slovenskih deželnozborskih kurij. Skupne državne stvari naj se obravnavajo v državnem zboru, kamor pošiljajo svoje poslance deželni zbori in kjer se glasuje po skupinah. To je bil program, zasnovan za vse Slovence, na zgodovinski podlagi.

Leta 1866. se je govorilo, da misli vlada združiti Kranjsko s Primorskim v eno deželo z enim deželnim zborom v Trstu in da se priklonijo tudi beneški Slovenci tej skupini. To je dalo povod, da se je zopet razpravljalo o združitvi Sloveniji. Dr. Vošnjak se je potegoval zato, da se nameravani združitvi Kranjskega in Primorskega prideneta še slovenska dela Štajerskega in Koroškega. Dr. Bleiweis je tudi izprevidel, da je leta 1865. vzprejeti program o notranje-avstrijski skupini neizvedljiv, ker „ni mogoče z Nemci hoditi skupaj, česar bi tudi oni sami najbrže ne hoteli“. Izreka se za to, da bi bilo treba združiti vse Slovence v eno skupino in povprašujoč: kako? odvarja o tem razgovor. Med tem je Avstrija v boju z Italijo izgubila Beneško; meja se je določila tako, da je bilo kakih 35.000 do 40.000 Slovencev odtrganih od ostalih rojakov in prepuščenih samemu sebi. Ko pa je prišel leta 1867. dualizem, ki ga je grof Anton Auersperg v kranjskem deželnem zboru imenoval „ustavo na dveh bergljah“, se je zopet izročilo kakih 100.000 Slovencev na Ogrskem in na Hrvaškem madjarskemu gospodstvu. Slovenski državni poslanci (dr. Toman, Svetec) so sicer pri debati o adresi govorili proti, vendar so glasovali za adresno, ker

¹ Ilirsko kraljestvo (1816.—1849.) je obsegalo Kranjsko, Koroško in Primorsko.

² Notranjeavstrijske dežele so bile: Kranjsko, Koroško, Štajersko in Primorsko.

„niso hoteli motiti soglasja v zboru, dasi ostajajo na svojem stališču“, in ker je minister Beust obljubil razširjenje deželne avtonomije. Manjšina slovenskih poslancev (3:4) je glasovala za novo ustavo in Beust je proglasil gorenjsko železnico (sedaj podržavljena cesarjeviča Rudolfa železnica) naravnost za nekako politično koncesijo Slovencem proti Čehom. Ti so namreč, opirajoč se na češko državno pravo, zapustili 1864. leta državni zbor, ker niso priznavali njegove kompetencije. Neprijetno nas tudi dirne, da so bile „Novice“ proti temu, ko so v tem času odpravile verige za kaznjence in palico!

Na Kranjskem so bili glavni politiki: dr. Bleiweis (voljen je bil na treh krajih in je sprejel mandat ljubljanske okolice, ki ga je imel do svoje smrti), dr. Toman, dr. Costa in Svetec — to je bila štiriperesna deteljica, kakor jih je imenoval dr. Klun.

Dr. Lovro Toman (1827—1870), ognjevit govornik, je bil simpatičen mož, ki je znal navduševati in vnemati. Vse njegovo mišljenje in čustvovanje nam kaže nasvet, ki ga je sprožil 1861. leta na Bledu: Kakor Grki ob olimpijskih igrah, tako naj se na Bledu vsako leto na Velikega Šmarna dan zbero slovenski domoljubi, kjer naj bi slovenski pesniki in pisatelji vpričo zbrane množice, vpričo treh izbranih razsojevalcev prebirali svoja dela in „lovorov venec naj bi odičil čelo tistega, ki je segel najgloblje v srca poslušalcev, ki je v slavnem boju slavno zmagal.“

Ako je prevladovala v dr. Tomanu bolj čustvena stran, je bil brezdvomno *Luka Svetec* najjasnejša politična glava slovenska. Značilno je, da ga je ob neki priliki imenoval dr. Bleiweis „kristalizovana slovenska pamet“. Svetec je bil proti mariborskemu programu in sploh proti zgodovinskemu pravu ter se je potegoval za narodno pravo. Pisal je v „Novicah“ (leta 1866.): „Jaz historičnemu principu pripisujem krivico, da Slovani nimamo skupnega programa, pa mislim, da ga niti ne dobimo, dokler se bomo na historijo ozirali. Mi hočemo živeti, razvijati se in napredovati: to je naše historično pravo, naše pravo od veka.“ In na drugem kraju pozivlja: „Dajmo historiji in njenim izročilom slovo in primimo se odločno narodne ideje.“ Na podlagi narodnega prava je zahteval Svetec tudi združenje vseh južnih Slovanov v eno skupino. Ta njegov narodni program pa je naletel na odpor pri tedanjih odločujočih slovenskih politikih: dr. Bleiweisu, dr. Tomanu in dr. Costi. Pobijali so ga — kakor sam pravi — ne zato, ker so kaj boljšega vedeli, ampak nekaj iz boječnosti in nejasnosti, nekaj iz osebne občutljivosti, ker ga niso najprej oni zasnovali.

Prve deželnozborske volitve niso prinesle Slovencem nikjer večine; že pri drugih volitvah pa so si Slovenci na Kranjskem pridobili večino v deželnem zboru, ki so jo potem s presledkom v letih 1877.—1883. tudi obdržali. Načelno se je priznala Slovencem enakopravnost na Kranjskem in Goriškem, v drugih deželnih zbora pa ne. V boju med slovenskimi federalisti in nemškimi centralisti se je pojavil tudi pojem: *nemškutar*. Tako so začeli Slovenci imenovati one svoje rojake, ki so bili sicer po rojstvu slovenske krvi, po mišljenju pa omahljivci,

možje brez trdnega prepričanja, ki so obračali plašč po vetru in hodili z Nemci. V prvi vrsti so bili to uradniki in meščani. Nasprotno pa so nekateri plemiči, kakor *baron Zois* in *grof Barbo*, bili na strani Slovencev. V tem času je mnogo mož odpadlo od slovenske stranke in se pridružilo Nemcem. Najimenitnejši poleg *dr. Kluna* je bil *Dežman*.

Karol Dežman (1821—1889) je bil v mladosti vnet slovenski pesnik in pisatelj. Njegova pesen „Proklete grablje“ je postala pozneje simbol slovenskega odpadništva. V njej pripoveduje, kako ni hotel neki dijak, končavši srednje šole in prišedši domov med svojce, znati slovenščine, dokler se ni na izprehodu spodtaknil ob grablje, ki so mu zopet izvabile iz ust slovenski besedi: Proklete grablje! *Dežman* je bil tudi nasvetoval in vzpodbujal *Trdino*, takrat komaj osmošolca, da je napisal zgodovino slovenskega naroda, prvo in doslej še edino delo v slovenskem jeziku, ki obravnava slovensko zgodovino celotno in v naprednem zmislu. *Dežman* je bil od Slovencev voljen v deželni in državni zbor. Dne 27. junija 1861. pa je nepričakovano uskočil v nemški tabor, ko je nastopil v državnem zboru v nasprotju z *dr. Tomanom* proti narodni enakopravnosti. Odslej je dosledno povsod in vedno oviral slovenska prizadevanja. Bil je, kakor pravi slovenski pregovor, kot „*poturica hujši od Turka*“. Postal je tip slovenskega odpadništva, ki ga je slovenski narod črtil kakor nikogar drugega. Ogorčenje je bilo proti njemu splošno; slovenski visokošolci na Dunaju so dajali svoji jezi duška s tem, da so ga pozivljali dvakrat na dvoboj, ki ga pa ni sprejel. Razvoja slovenskega naroda ni preprečil, dasi ga je zaviral. Ob njegovi smrti so pisale „*Novice*“: „Ako sedaj po smrti *Dežmanovi* sklepamo konečni račun njegovega delovanja, je težko razsoditi, jeli nagajanje njegovo več škodovalo ali več koristilo duševnemu razvoju slovenskega naroda.“ *Dežman* je bil velik učenjak-naravoslovec, kot človek pa je ostal psihologična uganka. Zakaj je zapustil svoje rojake tako nenadoma in nepričakovano? *Dr. Vošnjak* in profesor *Trdina* pravita, da iz častilakomnosti in ljubosumnosti nasproti *dr. Bleiweisu* in *dr. Tomanu*, ko ni mogel on zasesti prvega mesta. Z *dr. Tomanom* je sprva rad in mnogo občeval, pozneje pa se je bil z njim sprl in ga črtil menda zato, ker si je pridobival povsod več popularnosti nego on.

Dežman in *grof Anton Auersperg* sta bila vodji nemštva na Kranjskem. *Grof Auersperg* je upravičeval nasprotstvo do narodne enakopravnosti s trditvijo, češ da vso slovensko literaturo odnese lahko v culici pod pazduho.

Na Štajerskem sta bila glavna slovenska buditelja: *dr. Štefan Kočevar* in *Davorin Trstenjak*.

Dr. Štefan Kočevar (1808—1883), starosta štajerskih Slovencev, navdušen Ilirec, je bil miren, tih delavec, ki je neprenehoma dramil in budil, vzpodbujal in tolažil, zbiral moči in jim odkazoval delo. Ob svoji sedemdesetletnici je izrekel krilate besede, ki nam kažejo idealni značaj tega starine: „Zagotavljam vam, posebno vam mlajšim, da to, kar sem storil v svojem življenju za narod, mi je največja tolažba v starosti. Verjemite mi, da se človeku na starost zdi, da vse

drugo je malo ali nič. Le to, kar je storil človek za narod in občni blagor, to ostane in ima svojo vrednost.“

Vreden drug dr. Kočvarju je bil *Davorin Trstenjak* (1817—1890). S svojimi starinosloveskimi, zgodovinskimi in bajeslovnimi spisi je dokazoval, da so že pred Kristom stanovali med Adrijo in Karpati Slovani. Zgodovinska kritika je sicer ovrgla njegove nazore; ne more se pa tajiti, da so ti sestavki na narodno zavest vplivali tako kakor Koseskega pesni. Trstenjak je oče slovenskega feljtona in je sodeloval pri mnogih slovenskih in nemških listih kot člankar in podlistkar.

Poleg imenovanih dveh so še orali ledino na narodnem polju štajerskih Slovencev: dr. Razlag, dr. Vošnjak, dr. Dominkuš, dr. Srnec, Lipold, Lenček, profesorja Šuman in Majcinger, Kapus in Žuža, dr. Benjamin in Gustav Ipavic, dr. Pavlič in dr. Geršak; posebej pa omenjamo v tej dobi Hermana in dr. Preloga.

Herman je bil Nemec konservativnega mišljenja, ki je dolgo vrsto let kot slovenski deželni in državni poslanec odločno zagovarjal narodno enakopravnost in deželno avtonomijo. Tožil je, da se zmirom premalo povzdiguje in čisla vojvoda in kralj ter da so vse dežele preveč „pocesarjene“ (verkaisert).

Dr. Prelog pa je ustanovil leta 1867. politični list „*Slovenski Gospodar*“, namenjen kmetškemu ljudstvu, ki ga je pozneje prodal katoliškemu tiskovnemu društvu v Mariboru. Izmed poznejših urednikov lista je najbolj znan dr. Gregorec, bivši državni poslanec. „*Slovenski Gospodar*“ piše za kmetško prebivalstvo v cerkvenem zmislu.

Na Primorskem je treba imenovati v prvi vrsti voditelja tržaških Slovencev *Ivana Nabergoja* (1835—1902). Med goriškimi Slovenci nastopajo kot politiki Črne, Gorjup, dr. Tonkli, Winkler, poznejši deželni predsednik kranjski, zlasti pa dr. Lavrič.

Dr. Karol Lavrič (1820—1876) je bil prvi na Goriškem in morda povsod na Slovenskem, ki je uradoval izključno v slovenskem jeziku, česar ne moremo reči o drugih prvakah. Skoro vse goriške čitalnice so se ustanovile po njegovi inicijativi. Dr. Lavrič je bil idealen mož v najlepšem pomenu besede, nesebičen in pošten kakor Aristid, priprost in z malim zadovoljen kakor Diogen. Njegova poštenost je prišla naravnost v pregovor. Posebno je ljubil mladino, ki jo je zbiral okrog sebe ter jo učil in budil. Govoril je s patosom, prihajajočim iz prepričanja. Dr. Lavrič je bil tip narodnega idealizma, ki se je pojavljal v prekipevajočem čustvu in ki je bil potreben v dobi preporeda. Leto 1848. je vzbudilo v njem bojevnika za svobodo in tak je ostal do konca. Bil je to edini slovenski politik, ki je prestopil k protestanstvu. Dr. Lavrič si je, telesno in duševno potr, sam pretrgal nit življenja.

Na Koroškem stoji poleg *Matije Majarja* (1809—1892) kot skala sredi razburkanega morja *Andrej Einspieler* (1813—1888). Za slovenščino sta ga pridobila Slomšek in Matija Majar. Nemške šole so ga bile „poturčile“, kakor pravi sam. Izdajal je slovenske in nemške časnike. S nemškimi listi je hotel pouče-

vati Nemce o pravičnih zahtevah Slovencev — pozneje mu je bilo žal denarja in truda, ki ga je porabil za to. Zaradi nekega članka zoper koroški deželni zbor v „*Stimmen aus Innerösterreich*“ je bil obsojen, ker ni hotel izdati dopisnika, na mesec dni zapora, ki ga je tudi obsedel. List je prenehal in Einspieler je izgubil takrat poslanstvo. Leta 1865. je ustanovil politični list „*Slovenec*“, ki ga je izdajal pod uredništvom upokojenega duhovnika Božiča. Tak list je bil zelo potreben, ker edine „*Novice*“ niso zadoščale za vse Slovence. Ko je „*Slovenec*“ leta 1867. prenehal, se je ustanovil v Mariboru že omenjeni „*Slovenski Gospodar*“. Vsled denarnih izgub in neprijazne tiskovne svobode so zamrli Einspielerju vsi listi razven „*Mira*“, ki ga je ustanovil leta 1882. in ki je do danes edino glasilo koroških Slovencev. Ime je dobil list po izreku cesarjem: „*Napravite mir med mojimi narodi!*“ Program mu je bil: Vsakemu svoje in vse za Boga, cesarja in domovino! Takšna je tudi sedanja smer „*Mira*“. Zlasti se je trudil Einspieler za koroško šolstvo. Einspieler je bil neupogljiv značaj.

Vse narodno delo se je v teh letih koncentriralo v *čitalnicah*, ki so se od 1861. leta dalje začele snovati. Prve čitalnice so se ustanovile v Mariboru, Trstu, Ljubljani, Celju, Celovcu, Gorici in Ptuj, nato v mnogih drugih mestih in trgih. Čitalnice so nudile čitanje časopisov in zbirale Slovence k t. zv. besedam, kjer se je s petjem in plesi, z igrami in govori budila narodna zavest in se združevalo utile cum dulci.

Začela so se snovati tudi *politična* društva. Namen jim je bil varovanje narodnih pravic. Prvo se je ustanovilo v Ljubljani (1868.), ki se je leto pozneje jelo imenovati „*Slovenija*“. Predsednik mu je bil dr. Bleiweis in geslo: Vse za vero, dom, cesarja! Enaka društva so se ustanovila v Mariboru, v Gorici („*Soča*“) in v Celovcu („*Trdnjava*“). Dr. Čebašek, dr. Costa, Jeran in drugi pa so ustanovili 1869. leta „*Katoliško družbo*“ v Ljubljani, ki sta ji sledili enaki društvi v Gorici in Mariboru. Istega leta se je osnovalo v Trstu *prvo delavsko društvo* na Slovenskem „*Čbela*“ z geslom „*Marljivo*“ pod predsedstvom Cegnarja. Leto pozneje je nastalo delavsko društvo v Ljubljani. Prvi predsednik je bil Nemec Harisch. Shodu, na katerem se je sklenila še leta 1869. ustanovitev tega delavskega društva, je predsedoval Dežman. To društvo je *prvi socialistični* pojav na Slovenskem. Ves socializem pa se je reducirjal na rdeče trakove pri vencih, sicer se je pečalo društvo z glasbo in s petjem.

VI. Dualizem je vzbudil odpor na Slovenskem. Tudi od slovenskih poslancev se je bilo zahtevalo, da bi zapustili državni zbor solidarno s Čehi. Ta taktika, posnemanje Čehov namreč, pa je že enkrat Slovincem škodovala, a Čehom ni nič koristila. Kranjski Slovenci so leta 1867. volili poslance v državni zbor prvič s pridržkom, sklenivši adresu na cesarja, zato pa je Beust razpustil kranjski deželni zbor. Pri novih volitvah je vlada v boj zoper slovenske kandidate komandirala uradništvo — in padla je Ljubljana. To je Slovence iztreznilo; po pismu dr. Riegra, naj se sedaj na solidarnost federalističnih poslancev ne ozirajo, so volili drugič brez adrese in pridržkov.

Vsled dualizma so prihajali Slovenci do spoznanja, da po sedanji poti ne dosežejo svoje narodne samostojnosti. Iskali so novih potov: na eni strani so zahtevali, da bi bilo treba posnemati češko taktiko, ki pa se ni obnesla, ker je šel Beust preko nje na dnevni red; na drugi strani pa so se zopet začeli zavedati samega sebe in svojega programa, slonečega na narodnem načelu. In to je bila zdrava reakcija, ki je rodila živahnejše politično življenje obče, zlasti najlepšo dobo narodne politike: tabore.

Sveteč je prevzel nalogo, da je zagovarjal novo decembersko ustavo. Bil je mnenja, da se mora dualizem po skušnji ovreči, skušnja ga mora ob vero in kredit dejati. Veseli moramo biti § 19. o narodni enakopravnosti in razširjene deželne avtonomije, ki nam ju je dala nova ustava.

Nezadovoljnost z dualizmom, nedostatek večjega političnega lista, ki bi odločno zagovarjal narodno načelo, to je napotilo štajerske Slovence (med njimi so bili: dr. Dominkuš, dr. Vošnjak, Žuža, dr. Razlag, dr. Kočevar, Kapus, doktor Muršec, Raič, Lenček, Lipold, Herman, Pfeifer), da so ustanovili leta 1868. v Mariboru „*Slovenski Narod*“. Program listu je bil narodni, pri tem pa svobodomiselni pravec. „*Slovenski Narod*“ se je potegoval za združenje vseh Slovencev v eno administrativno celoto. Prvi urednik je bil Anton Tomšič.

Anton Tomšič (1842—1871) je bil odličen žurnalst in govornik. Nasprotniki so ga imenovali „der windische Heiland“. Vsled ostre pisave je nastala proti listu domača opozicija, da se je prišel dr. Toman pogajat; nato se je dosegel mir. Glavni sotrudniki so bili Tomšiču: Levstik, Jurčič in dr. Vošnjak. Zaradi ostrih člankov Levstikovih je prišel Tomšič često pred porotnike in se je znal izborno zagovarjati, da je bil oproščen (nekoč je imel državni pravdnik kar trinajst člankov v rezervi, da bi ga prijel — toda ni tožil).

Pomen „*Slovenskega Naroda*“ je bil, da je postal glasilo slovenskega izobraženega občinstva, ker so dopisovali vanj najimenitnejši slovenski politiki, pesniki in pisatelji. Tudi ljudstvo je znalo ceniti važnost lista in prihajalo po več ur daleč pozdravljat urednika Tomšiča in ga zahvaljevat za njegovo delo.

Na podlagi decemberske ustave, ki je jamčila svobodo shajanja in združevanja, so začeli Slovenci v tem času po češkem vzgledu prirejati *tabore*, to je: shode pod milim nebom. Dr. Zarnik pravi, da stopa slovenski narod s tem dejanjem (s prirejanjem taborov) iz čitalničnega radovanja in rajanja prvokrat samostalno na politično polje. Misel o prirejanju taborov je prišla od štajerskih Slovencev. Kakor vidimo, so v tem času štajerski Slovenci dajali impulze narodnemu gibanju. Ljubljana zaostaja za Mariborom. Na taborih se je govorilo in glasovalo za zjedinjeno Slovenijo in za narodno enakopravnost v šoli in uradu (tudi pri bogoslovnih šolah in pri cerkvenih uradih; zahtevalo se je slovensko vseučilišče). Poleg tega so se razpravljale razne gospodarske stvari z ozirom na potrebe dotičnega kraja, kjer se je vršil tabor.

Glavni tabori so bili: Leta 1868. v Ljutomeru, Žalcu in Šempasu na Goriškem; 1869. v Brdih pri Gorici, v Sevnici, na Kalcu na Notranjskem, v Vižmarjih

in v Ormožu; 1870. v Tolminu, v Sežani, v Cerknici, pri Kapeli pod Radgono, v Kubedu v Istriji, na Bistrici pri Pliberku na Koroškem, v Vipavi in v Žopračah na Koroškem; 1871. v Buheljah na Koroškem.

Tabori so se vršili po vsem Slovenskem in udeleževale so se jih vse vrste naroda. Udeležba je bila ogromna, zbralo se je vselej od blizu in daleč po več tisoč taboritov z zastavami, najznamenitejši je bil brezdvomno vižmarski tabor, o katerem se navaja, da je prišlo nanj 30.000 ljudi. Za spomin so se razdeljevale taborske svetinje. Na tabore so prihajali tudi sosedje Hrvatje, od vseh strani so se pošiljali telegrafični pozdravi (s Češkega n. pr. od Palackega in dr. Riegra). Dasi je bilo vselej zbranega na tisoče ljudstva, je vendar vladal red. Po več ur je stala množica nepremično, tudi ob slabem vremenu. Zanimanje in navdušenje je bilo splošno.

Vlada ni delala zaprek taborom. Reči moramo, da so Slovenci za vlade dr. Giskre kot ministra notranjih stvari uživali veliko politično svobodo. Glede prvega tabora v Ljutomeru je imel okrajni glavar pomisleke, ali bi ga dovolil ali ne, toda dr. Giskra mu je na njegovo vprašanje kratko odgovoril: unbedingt bewilligen.

Kot govorniki so nastopali na taborih zlasti: dr. Costa, dr. Lavrič, Noli, dr. Razlag, dr. Tonkli in dr. Vošnjak; najimenitnejša ljudska govornika med vsemi pa sta bila dr. Zarnik in Raič.

Dr. Valentin Zarnik (1837—1888) je bil vsestransko izobražen človek, ki je imel posebno zmožnost za jezike. Po njegovem prizadevanju so se začeli slovenski tabori, na katerih je bil on najbolj popularen govornik ali kakor ga je Dežman rad apostrofiral „der gefeierte Taborheld“. Zlasti na Koroškem so ga zelo čislali in ga večinoma izvolili za predsednika taborov. Dr. Zarnik se je posebno prikupil zaradi dovtipnosti, s katero je solil svoje govore.

Božidar Raič (1827—1886) je bil duhovnik orjaške postave in gromovitega glasu — rojen ljudski govornik. Raič je bil zagovornik staroslovenskega obreda. V politiki ni nastopal diplomatsko, ampak odkrito in odločno. Bil je za to, da bi se slovenski poslanci tesneje združili s slovanskimi. Napisal je poleg mnogobrojnih drugih spisov tudi večji sestavek v „Slovenskem Narodu“ o Havličku, ki mu je bil učitelj v slovanski politiki, kjer si želi, da bi imeli Slovenci kaj takih mož, in o Janu Husu, ki ga je tudi poslal „Slovenskemu Narodu“, a ni prišel — ne vemo, zakaj — na svetlo. Žal, da nimamo tega spisa, ker bi nas zanimalo, kako je sodil o Husu duhovnik Raič, ki je izjavil, da inteligentnega človeka verske razlike ne motijo.

Tabori so zanesli med ljudstvo glavno točko slovenskega narodnega programa: zjedinjeno Slovenijo in ji uglasili pot tudi v postavodajalne zборе.

V adresi kranjskega deželnega zbora se leta 1870. prvič omenja ta točka. Adresa govori o razširjenju avtonomije kraljevin in dežel ter se izjavlja obenem za „združenje vseh pokrajin, koder prebiva slovenski narod, v eno administrativno in kolikor mogoče državnopravno celoto.“ Tako se je v kranjskem de-

želnem zboru prvokrat v ustavni dobi tudi formalno pojavila glavna slovenska zahteva. Dr. Bleiweis je pojasnjeval, zakaj se doslej še ni stavil izrekoma tak predlog ali resolucija. Po njegovem pojasnilu zato, „da bi se ne skrunila sveta Slovenija s tem, da bi jo bili po krivičnem volilnem redu sestavljeni deželni zbori na Štajerskem, Koroškem in Primorskem iz hiše zapodili. Neoskrunjeno so jo hoteli obdržati. Trije ustavni faktorji bi jo bili pokopali: deželni zbori, državni zbor s svojo centralistično večino in vlada, ker je n. pr. dr. Giskra zjedinjeno Slovenijo naravnost imenoval sanjarijo“. Kakor bi se ne bilo isto godilo deželni avtonomiji in narodni enakopravnosti, ki sta bili v programu slovenske politike! Ko je pa nastopil Potocki, je upal dr. Bleiweis, da je napočila prava doba za poudarjanje zjedinjene Slovenije. Prihodnost je pokazala, da niti Potocki niti Hohenwart nista mogla izpolniti tega upanja in „Novice“ so črno obroblijene naznanjale Hohenwartov odstop z besedami: „Poravnava odložena!“ Brezdvomno je zasluga taborskega gibanja, da je vzbudilo in razširilo med ljudstvom slovenski narodni program. Na podlagi narodnega načela so tudi sklenili slovenski in hrvaško-srbski politiki leta 1870. skupni jugoslovanski program, ki se naj kaže v edinstvu na književnem, gospodarskem in političnem polju. Spominjajo se tudi svojih rojakov onostran mej, ki jim hočejo pomagati v enakih potrebah. Nimamo sicer podrobnejšega poročila o tem programu, kako so si predstavljali to edinstvo, toda načelo narodnosti, na katerem temelji, je edino zdrava podlaga, ki ima upanje na uresničenje.

VII. Ko se je narod šele prebujal k svojemu življenju, ni moglo biti takoj delo razdeljeno: politiki in literati so bili eni in isti možje. Polagoma se je krog delavcev širil in delo se je specificiralo. Malo je pa takih mož, ki bi vsestransko napredovali s svojim časom. Dr. Bleiweis je, oprt na svojo avtoriteto, branil v literaturi svoje zastarelo stališče, dasi od leta 1858., ko je izšel prvi slovenski v resnici literarni list, ni imel več odločilnega vpliva na razvoj slovenske literature. Proti njemu in drugovom je nastopila opozicija, ki so jo vodili *Stritar*, *Levstik*, l. 1863. urednik izvrstnega političnega časopisa „*Napreja*“, in *Jurčič*, prva dva pesnika in kritika, zadnji romanopisec in politik. Ta literarni boj, ki je porodil novo, blagodejno dobo v slovenskem slovstvu, je prešel tudi na politično polje. Stritar je v svojih „*Dunajskih sonetih*“ (izšli 1872. leta) z žgočo satiro kritikoval Bleiweis-Costovo literarno in politično vladno med Slovenci ter razvijal nazore, ki imajo še dandanes svojo polno upravičenost in veljavo. Za vzgled Stritarjeve kritike in polemike naj sledita sledeča dva soneta:

Pisatelji slovenski, časnikarji!
Kakó surovi ste, neotesani;
Bosí, neumiti in nepočesani,
Po govori, vedenji ste drvarji!

S peresi ne, vi pišete z loparji!
Če v mislih ste, v jeziku telebani,
Vi menite, da pravi ste Slovani;
Kje plemenitost v vašem je slovarji?

V psovanji strášno vi ste izgovorni;
Z „nemčurji“, „mavtarji“, „liberaluhi“
Nam pridno bogatite jezik uborni.

A kakor goba ste v humorji suhi,
V salonu, kakor v coklah kmet, okorni;
Za vso lepoto slepi ste in gluhi.

„Boriš se vedno ti samó s prvaki,
Vse nanje tvoje letajo pušice,
Le njih napake vidiš in krivice;
A káki so nemškutarji?“ — „„Enaki!““

„Zakaj ne mahaš njih?“ — „„Prijatelj,
čaki!

Lepó po vrsti vse! Najprej resnice
Pri sebi mi iščimo in pravice;
Samí najpréj bodímo poštenjaki!

Ti Schreyi, Schafferji, in kar gospode
Enake je, kaj meni so? — Sramoto
Ko v naši krvi čutim, ta me bôde.

Napako tujo vidim pač in zmoto,
A iz domače dvakrat več je škode;
Ta peče me, ta vžiga mi tegôto!““

Početki nezadovoljnosti segajo še nazaj v dualizem, ustanovitev „Slovenskega Naroda“ ni drugega nego daljši člen v verigi, v letih sedemdesetih je pa postala kriza akutna in prišlo je do razpora.

Minila je doba taborov, z njo pa tudi slovenski narodni program. Zopet se uveljavlja deželna avtonomija v vodilnih krogih slovenske politike. Proti nemški ustavoverni stranki se je bila ustanovila t. zv. državnopravna stranka, ki je zahtevala samostojnost in zgodovinsko pravo posameznih kraljestev in dežel. Tej stranki so se pridružili tudi slovenski federalisti, kakor dr. Bleiweis, dr. Costa, Einspieler, Herman. Pravni program je bil nasproten narodni avtonomiji in je deloval za vpliv cerkve v državnem življenju. V tej smeri vidimo tudi slovensko politiko, ki stoji pod okriljem dr. Bleiweisa in dr. Coste.

Dr. Etbin Henrik Costa (1832—1875) je bil brezdvomno zelo nadarjen in delaven človek. Kazila pa ga je častilakomnost, ki se je kazala v njegovi ekskluzivnosti in avtokratičnosti. Davorin Trstenjak govori naravnost o korupciji, ki jo je zanesel med Slovence. Njegovo cerkveno mišljenje je odbijalo. Proti njemu se je glavno obračala ost opozicije, ki je črpala svojo moč iz sodobnega svobodomiselnega gibanja.

Glasiló opozicionalcev je bil „Slovenski Narod“ pod uredništvom *Josipa Jurčiča* (1844—1881), ki si je največ prizadeval, da je postal list leta 1873. dnevnik in to je bil *prvi slovenski dnevnik*. Jurčič je bil energičen človek, mož dela in neomahljive volje. Ni sicer postal žurnalist iz veselja, kakor je sam priznaval, ampak iz potrebe in bi bil rajši ostal pri beletristiki; toda udal se je svojemu novemu stanu z vnemo, ki je bila na škodo njegovemu pisateljstvu. Ker ni mogel služiti dvema gospodoma popolnoma, poprijel se je onega, ki mu ga je diktirala kruta realnost življenja, dasi ni opustil drugega.

Slovenskim poslancem se priporoča stroga načelnost in pravičnost, ne koristolovje; pogum in neustrašenost, ne podajnost in diplomacija. Nasproti „starim“, ki so bili proti direktnim volitvam za državni zbor, sklenjenim leta 1873., poudarjajo „mladi“, da bode ta volilna reforma Slovincem, avstrijskim Slovanom in celi proticentralistični stranki lahko tudi na dobro. Slovenci se politično bolj zedinijo in več jih bo. Mladi zagovarjajo nasproti državnopravnemu programu narodni program. Državnopravni program podpira fevdalne in cerkvene namene, kar je reakcionarno. Slovensko pravo je edino le naravno, to je narodno pravo.

Historične pravice naj se varujejo, kjer so slučajno narodnim na korist. Prvo in glavno načelo v politiki je mladim narodnost in vsestranski slovenski napredek. Mladi so predvsem slovenski in slovanski narodnjaki; religije se ne dotikajo, pač pa so kot svobodomiselci protivniki cerkvene politike. Vzprejemajo kompromis s starimi na podlagi enakopravnosti in moškega poštenja, toda ne v načelih. Kar se tiče splošnega parlamentarnega položaja, nastopajo mladi proti pasivni politiki Čehov, češ, da je bila pač na mestu takrat, ko je šlo za decembersko ustavo, in tistikrat bi bili morali vsi federalisti posnemati Čehe.

To bi bilo jedro političnih načel mladih, v kolikor jih podaja njih glasilo. Zanimivo in poučno je posebno še to, kako je sodil takrat „Slovenski Narod“ o razmerju do Nemcev, o čemer navajamo doslovno nekaj stavkov, ki so pisani na adresi starih. Te besede kažejo, da je člankar umeval narodnost in narodni boj v etičnem zmislu, kar je in mora biti, ako nečemo zabresti v šovinizem, ki je grobokop vsake kulture. „Slovenski Narod“ je pisal leta 1873.: „Krivice ne trpi, a je tudi drugim ne delaj! To mora biti naše geslo. Treba tudi svojo moč zatajiti in pravičen biti celo tam, kjer je naši stvari na škodo. Ako naši politični protivniki nam nasproti rabijo vse, tudi nepošteno pripomočke — ne sledi iz tega nikakor, da jih moramo posnemati in isto tako ravnati. Mi moramo gledati, da smo v politični morali boljši nego oni. S tem poštenjem morda momentano propadamo, kake izgube trpimo — ali zaupanje nas ne sme nikdar zapustiti, da resnica in pravica zmaga, da se nam izgube po krivici s časom povrnejo. Kajti kdor hoče pravice, mora sam znati pravičen biti, prijatelju in protivniku. V tem more grešiti, a vedoma ne sme.“

Dr. Bleiweis in dr. Costa sta imela na političnem polju poleg imenovanih opozicionalcev zlasti še trojico protivnikov: dr. Vošnjaka, dr. Razlaga in dr. Zarnika, katerih geslo je bilo: Vse za narod, omiko in svobodo!

Dr. Josip Vošnjak je spoznal važnost *gospodarske* politike za Slovence in začel po češkem vzgledu ustanavljati posojilnice in hranilnice. Prva slovenska posojilnica se je osnovala leta 1872. v Ljutomeru na Štajerskem.

Dr. Radoslav Razlag (1826—1880) je bil Ilirec, ki je delal z besedo in s peresom za ilirsko idejo, za katero ga je pridobil Vraz. Kot pravnik je gladil pot slovenskemu uradovanju. Dr. Razlag je bil nadarjen človek, samo premehkega značaja. V politiki je hodil pota, ki jih tedanja slovenska večina ni odobraval; toda reči moramo, da se marsikaj, kar se mu je takrat štelo v greh, kaže sedaj v drugi luči. Par vzgledov. Zamerjalo se je dr. Razlagu, da je leta 1874. govoril za mednarodno vseučilišče na jugu, kjer naj bi se predavalo v slovenskem, hrvaško-srbskem, nemškem in laškem jeziku — ali se ni govorilo v kranjskem deželnem zboru leta 1898. in v državnem zboru leta 1901. o slovenski, oziroma jugoslovanski univerzi in se pri tem mislilo na univerzo za vse narode na avstrijskem jugu? Dr. Razlag se je izjavil, da je avtonomija malim deželam, torej tudi slovenskim, škodljiva, ker ne bi zmagovale stroškov. Bil je za povišanje plač ljudskošolskim učiteljem in za enako plačo učiteljic z učitelji — to vse ni

bilo po volji starim. Dr. Razlag je bil napreden človek, zato konservativcem na poti.

Boj med starimi in mladimi se je vnel po Kranjskem, Štajerskem in Primorskem. Začelo se je govoriti o Mladoslavencih in Staroslavencih, dasi si mladi niso pridevali tega imena, marveč so jih tako nazivljali drugi po vzgledu Mladočehov in Staročehov. Jurčič je zavračal naslov Mladoslavencev, češ, da v tem taboru, kjer je on s „Slovenskim Narodom“, stoje mladi in stari. Nastala so dvojna politična društva in dvojni časopisi. Pri državnozborskih volitvah leta 1873. so si stali dvojni kandidatje nasproti. Glavni boj se je nameril proti grofu Hohenwartu, nemškemu fevdalcu, ki so ga kandidirali stari. Proti njemu je zmagal dr. Razlag na Notranjskem, Hohenwart je bil potem izvoljen na Gorenjskem. Mladi so prodrli s štirimi kandidati (dr. Vošnjak, dr. Razlag, Nabergoj in Pfeifer), ustanovili si svoj lastni klub in glasovali za Stremayerjeve cerkvenopolitične postavbe, dr. Razlag je bil za samostansko postavbo celo poročevalec.

Leta 1871. so dobili Slovenci drugi svobodomiseln list „Sočo“ v Gorici, ki jo je ustanovil dr. Lavrič pod uredništvom Viktorja Dolenca. Leta 1873. pa je osnoval Klun proti „Slovenskemu Narodu“ časopis „Slovenec“, da bi uspešneje branil stališče starih nego je bilo to mogoče „Novicam“ in „Slovenskemu Gospodarju“. Deset let pozneje je postal „Slovenec“ dnevnik. Leta 1876. pa je ustanovil Ivan Dolinar list „Edinost“ v Trstu, ki je sedaj tretji slovenski dnevnik.

Boj med mladimi in starimi je trajal do leta 1875., ko se je najprej na Goriškem dosegla sloga. Glasilo starih „Glas“ in njih društvo „Gorica“ se je spojilo z liberalnim listom in društvom „Sočo“ v skupno glasilo „Sočo“ in skupno društvo „Slogo“. Sprava je bila sicer sklenjena, toda to je bilo več ali manj le premirje, ker načela gredo svojo logično pot dalje, čeprav jih umetno zadržujemo. Isto je bilo tudi na Kranjskem, kjer je zlasti smrt nepriljubljenega dr. Coste olajševala pomirjenje duhov. „Slovenec“ je zahteval, da mladi ne delajo veri na škodo propagande liberalizmu, sicer pa osebni liberalizem ne bo kalil edinosti. Vere jim vsiljevati ne more, ker je vera dar božji, ki se ne da vkomandirati v človeka. Ako pravi „Slovenski Narod“, da je narodnost prva, odgovarja „Slovenec“, da je njemu prvo Bog in sveta vera, ker — kakšne narodnosti bomo po smrti?

Prišle so nove deželnozborske volitve leta 1877. Posvetna in duhovska gosposka sta se združili proti Slovencem. Značilno je to za duhovsko gosposko. Tedanji knez in škof ljubljanski je bil dr. Janez Pogačar, mož, ki naj bi bil nekakšen slovenski Strossmayer. Ob svojem nastopu 1875. leta je izdal z ozirom na slovenski razpor pomenljivi pastirski list, kjer pravi: „V naših časih se od vseh strani sliši klic: Vera je v nevarnosti! Dobro. Odkod pa prihaja nevarnost? Spominjam se evangelijske prilike: „Ko so delavci spali, je prišel sovražnik in je ljuliko prisejal med pšenico.“ Prej ko kamen na druge vržemo, sami sebe vprašajmo: Ni li vera okrog nas zato v nevarnost prišla, ker smo spali ali — kar je ravno isto — nepristojnosti počeli?“

Na kmetih so povsod zmagali slovenski kandidatje, v mestih in trgih pa so propadli. Prejšnja slovenska večina se je izpremenila v manjšino. Dasi je ta deželni zbor dr. Bleiweis imenoval naravnost nepostaven in zahteval njegov razpust, vendar so ostali Slovenci v manjšini do novih volitev leta 1883. Pri državnozborskih volitvah leta 1879. pa so prodrli vsi slovenski kandidatje na kmetih in v mestih z Ljubljano vred, Nemci so dobili le dva zastopnika veleposestniške kurije. Odslej je ostalo to državnozborsko razmerje. Leta 1880. so vstopili Slovenci v deželni zbor z izjavo, da prihajajo iz patriotizma, ker kaže Taaffejeva vlada voljo, biti pravična vsem narodom. Ker pa tudi ta vlada ni hotela pred koncem volilne dobe razpustiti deželnega zbora, kakor so zahtevali Slovenci, sta ga zapustila dr. Bleiweis in Klun, dočim so drugi ostali.

Kako je moglo priti, da so Slovenci celó na Kranjskem izgubili večino v deželnem zboru? V prvi vrsti je odločeval pritisk posvetne in cerkvene gosposke. Med posvetno gosposko se je zlasti odlikoval po svoji agitaciji litijski okrajni glavar dr. vitez Vesteneck, da se je začelo naravnost govoriti o „Vesteneckovem deželnem zboru“. Vodji kranjskih Nemcev sta bila v teh časih Dežman in baron Apfaltrern. Na drugi strani je pa knez in škof ljubljanski dr. Janez Pogačar želel, naj se duhovščina ne udeležuje volitev in je skušal izpodmakniti tla posebno Klunu, ki ga ni marala vlada in s katero se je bil združil zoper njega tudi on. Kljub vsemu temu so Slovenci s Klunom vred zmagali, kakor rečeno, v kmetski kuriji, v mestih pa propadli. In tega poraza si ne moremo razlagati samo tako, da zvrčamo vso krivdo na nasprotnika. Tu je bila krivda tudi na slovenski strani. Meščanstvo se hitreje razvija in napreduje nego kmetje. Ono je vzprejemljivejše za nove nazore, in s tem faktom je treba politiku računati. Nemški liberalizem je bil objel mesta in trge po Kranjskem, kakor jih ima še sedaj v veliki večini v oblasti drugod po Slovenskem. Malomeščane je svobodoljubje, ki so jim ga propovedovali Nemci, odvrčalo od slovenske politike, ker je bila nasprotna svobodomiselnemu gibanju tedanje dobe. Vsi vemo sicer, da so liberalni Nemci pojma svobode in napredka diskreditirali, toda zato še ne moremo pobijati ideje, da je bila slaba, če so jo Nemci slabo izvrševali ali le sebi v prid obračali. Nemcem je služila za protislovensko agitacijo zlasti dr. Costova politika, ki jo je ščitil dr. Bleiweis. Agitacijsko sredstvo je bil predvsem polom zavarovalne banke „Slovenije“, ki ji je bil podpredsednik dr. Costa. Vodil jo je do propada ne iz samopridja, ampak iz nedostatne izkušnosti. Načeloval ji je človek, ki ni bil veščak. Ta polom je udušil pri Slovencih podjetnost, ker je omajal zaupanje do domačih gospodarskih podjetij. Gotovo, tudi pri drugih narodih se godé taki polomi — toda ni dovolj, da se s tem tolažimo: ako si hočemo pridobiti narodno in politično samostojnost v boju z močnejšimi sosedi, moramo biti boljši od svojih nasprotnikov. To je ona moralna naloga, ki jo imajo nesamostojni, mali narodi v podvojeni meri. Boj med mladimi in starimi je bil na Slovenskem izza Prešerna prvi poskus, odpreti Slovincem literarno in politično vrata v širni svet.

Po nesrečnih volitvah leta 1877. se je razpravljalo o združenju „Slovenskega Naroda“ s „Slovincem“ v en dnevnik. Zoper „Slovenčeve“ zadržke združenja: verska vprašanja, namreč o šoli, zakonu, duhovni vzgoji in cerkvenem imetju, odgovarja „Narod“, da prepušča cerkvena in cerkveno-politična vprašanja „Zgodnji Danici“, zjedinenje je možno na podlagi narodnosti. „Slovenec“ je odvrnil, da bi bilo treba tudi cerkvena in cerkveno-politična vprašanja obravnavati po skupnem programu. Do zjedinenja ni prišlo.

Za časa okupacije Bosne in Hercegovine se je zopet pojavila ilirska ideja, naj se vsi južni Slovani v avstrijsko-ogrski monarhiji združijo pod skupnim imenom „Slovinac“ in sprejmo hrvaško-srbski jezik za književni jezik. „Slovenec“ je bil za ime „Ilirija“.

Leta 1882. so si pridobili Slovenci zopet večino v ljubljanskem mestnem svetu, ki so jo bili pred trinajstimi leti izgubili.

VIII. Po smrti dr. Bleiweisovi je prevzel njegovo dedščino Luka Svetec. On naj bi vodil slovensko politiko v zmislu dr. Bleiweisove tradicije. V resnici pa je nastalo brezvladje, delala se je politika od dne do dne brez stalnosti v načelih in brez discipline v taktiki.

V državnem zboru je bil vodja slovenskih poslancev *grof Hohenwart*. Slovenci so v tem času vso svojo prihodnjost zidali na konservativno plemstvo in volili n. pr. na Kranjskem grofa Hohenwarta in kneza Windischgrätza, na Štajerskem pa barona Gödela. Storili so to, kakor odobrava „Slovenski Narod“, ker je bilo baje treba pomnožiti število pri kroni vplivnih politikov, češ s tem, da so Čehi zopet vstopili v državni zbor, so konservativni aristokratje zapustili svojo pasivnost, da aktivno paralizirajo vpliv liberalne aristokracije, ki je bila doslej na površju. In mali slovenski narod je bil izvoljen, da tvega svoje narodno življenje, svojo svobodo in napredek za fevdalizem konservativne gospode! Tudi oni, ki so podpirali Hohenwarta, so ob njegovi smrti priznali, da ni izvrševal programa naroda, ki ga je pošiljal v državno zbornico. Zvesti opori Hohenwarta in zato tudi sokrivca njegove politike sta bila kanonik *Karol Klun* (1841—1896), koncilianthen konservativen mož, in profesor *Šuklje*, oba zelo nadarjena politika, toda oportunisti od nog do glave, ker sta Hohenwarta na ljubo kompromitovala načela, ki bi jih bila morala zagovarjati.

Slovenski poslanci, združeni v Hohenwartovem klubu, so zvesto podpirali Taaffejevo vladu in dobivali zato drobtinice enakopravnosti v šoli in uradu, ki pa so jih bili deležni pravzaprav le kranjski Slovenci, dočim se je pri obmejnih s slovensko pomočjo vzdrževal dalje protislovanski sistem, ki je bil v političnem, kulturnem in socialnem oziru poleg tega še konservativen. Kakor ironija na podporo, ki jo je dobivala vlada od Slovencev, se glasi Gautschev dislokacijski ukaz, s katerim se je odpravila gimnazija v Kranju, in njegov govor proti zahtevam koroških Slovencev.

In zgodilo se je, da se je našel mož, ki je, užaljen v svojem pravnem čutu nad zapostavljanjem slovenskega naroda, dal duška svojemu prepričanju z

besedami, češ, utegnili bi se pripetiti, „da bi slovensko ljudstvo moglo odreči davke in rekrute.“ Bil je to neustrašeni Božidar Raič, ki je izrekel s tem samo svojo ustavno pravico, a njegovi rojaki so mu zamerili te besede. Tako je bil izginil v Slovencih čut ustavnosti v dobi, ko so vodili slovensko politiko grof Hohenwart, Klun, Šuklje in dr. Poklukar, deželni glavar kranjski. Po slovenski javnosti se je začelo pretresovati vprašanje, ali ne bi bilo bolje, ako Slovenci izstopijo iz Hohenwartowega kluba, ki jih ovira v boju za slovenski narodni program. Do tega ni prišlo, le Spinčič in dr. Gregorec, Raičev naslednik, sta izstopila.

Pri deželnozborskih volitvah leta 1883. so prodrli na Kranjskem Slovenci v kmetški in mestni kuriji ter v trgovsko-obrtni zbornici, in tako je ostalo odslej naprej. Nikdar še ni bila posvetna inteligencija tako zastopana kakor tedaj, toda pri volitvah se je kršila disciplina — dosedanja enotna slovenska stranka, ki je obsegala posvetnjake in duhovnike, ni bila več edina. Proti uradni kandidaturi, n. pr. Kersniku, dr. Vošnjaku, dr. Zarniku, so nastopali duhovniki.

Deželni predsednik kranjski je bil takrat baron Winkler, slovenski rojak. Začela se je politika t. zv. narodne zmernosti. Kar se je Slovincem na eni strani dalo, to se je na drugi strani zopet paralizovalo. Kakor v državnem zboru v velikem, tako se je v deželnem zboru v malem živelo od dne do dne. Največ hrupa je vzbujalo dovoljevanje 1200 K nagrade za neobligatni pouk drugega deželnega jezika (umevaj v prvi vrsti: nemščine) v večrazrednih ljudskih šolah. Dr. Zarnik je prišel navskriž z večino slovenskih poslancev, ker se ni mogel sprijazniti s polovičarstvom svojih tovarišev, zato je odložil mandat; pri novi volitvi pa je prodril vladni kandidat. Šuklje je postal urednik „Ljubljanskega Lista“, večerne izdaje uradnega dnevnika „Laibacher Zeitung“. Osnovel je bil svojo frakcijo, h kateri sta spadala poleg njega še poslanca Kersnik, znamenit slovenski pisatelj, in Višnikar. To frakcijo so imenovali „Triglav“. Namen ji je bil pridobiti Slovence in Nemce za skupno delo v zmislu načel tedanje vlade.

Dr. Zarnik je bil oče slovenskega radikalizma, ki se je pojavljal proti vladi barona Winklerja. Nastopila je opozicija, ki sta jo vodila *dr. Iv. Tavčar* in *Ivan Hribar* v „Slovanu“ (1884—1887), političnem in leposlovnem listu. Ta opozicija ne prinaša novih idej, ampak njena taktika je radikalnejša. Nasproti narodni zmernosti se propoveduje narodni radikalizem, ki se je formuliral tako-le: Kdor je Slovenec in Slovan, sme v politiki počenjati to in ono, nikdar pa ne sme paktirati z Nemci, ki morajo izginiti iz slovenskega političnega življenja ne samo kot faktor, ampak tudi kot pojem.

Nove ideje prinaša v slovensko politiko „Slovanski Svet“ (1888—1899), ki ga je izdajal *Fran Podgornik* (1846—1904), izmed posvetnjakov najbolj načelen politik te dobe. Podgornik je stal splošno na stališču t. zv. slovanskega kulturnega programa, ki naj obsega: 1.) ruščino kot skupni znanstveni jezik Slovanov; 2.) cirilometodijsko cerkev, to je: grški (vzhodni) obred s staroslovenskim obrednim jezikom, pri čemer se zahteva zveza z Rimom. S tem programom sicer

Slovincem ni koristil, toda Podgornik je obenem kazal svojim rojakom pot do narodne samostojnosti, ker je oživil iznova slovenski narodni program, čigar glavna točka je: narodna avtonomija. Slovenci so se odrekli tega programa, ko so podpirali konservativno politiko Hohenwartovega kluba, ki je bil zagovornik deželne avtonomije. Pri tem pa ni zametaval Podgornik zgodovinskih državnih prav, samo da je zahteval najprej uveljavljanje narodne avtonomije za obe polovici avstro-ogrske monarhije, potem je šele pospeševati in podpirati težnje po izvršitvi zgodovinskih državnih prav. Podgornik je dokazoval, da z narodno avtonomijo dosežejo Slovenci svojo narodno samostojnost, s hrvaškim državnim pravom pa tudi svojo državnopravno neodvisnost, ker hrvaško državno pravo obsega tudi Slovence. Hrvaško-slavonski deželni zbor je vzprejel namreč leta 1712. pragmatično sankcijo z besedilom, da imajo v kraljestvu Hrvaškem in Slavoniji nasledno pravo oni habsburški potomci, ki bodo gospodovali obenem v slovenskih deželah. Podgornik je deloval za parlamentarno zvezo južnih Slovanov z Mladočehi na podlagi narodnega programa, t. j. narodne avtonomije, in demokratične politike, t. j. splošne in enake volilne pravice. V kulturnem oziru pa je zagovarjal slovanski kulturni program, kakor smo ga označili zgoraj.

Podgornikova zasluga je, da je definiral Slovincem pojem narodnosti. Slovenci imajo v svojem programu narodno enakopravnost; potegovali pa so se in se še dandanes potegujejo glavno za jezikovno enakopravnost, kakor bi narodnost obsegala le jezik. Podgornik je jasno dokazoval, da se jezik ne sme istovetiti z narodnostjo, da je jezik le del narodnosti, lupina, v kateri je sicer možno varovati lastno jedro, v katero pa more zlesti tudi tuje jedro, najsi bode že dobro ali slabo. Mogoče se je potujčiti s tujim jedrom pod lupino lastnega jezika. Borba za narodnost ne sme biti samo boj za jezik, marveč tudi za slovensko mišljenje in čustvovanje, za slovensko kulturno življenje, ki se naj pojavlja na raznih poljih gmotnega in duševnega, znanstvenega in umetniškega napredka. S tega stališča je Podgornik dosledno zahteval narodno avtonomijo in pobijal separatistične jezikovne drobtinice, s katerimi so se zadovoljevali slovanski in slovanski politiki.

V slovenski stranki je vsak politikoval na svojo roko, ni bilo enotnega vodstva in skupnega jasnega programa. Vse to je olajševalo nastop dr. Mahnič.

Dr. Anton Mahnič je izdajal revijo „*Rimski Katolik*“ (1888—1896). Začel je boj na literarnem in političnem polju s katoliškega stališča. V politiki je nastopal zlasti proti „Slovenskemu Narodu“, ki mu je bil takrat urednik Ivan Železnikar (1839—1892), proti „Slovanskemu Svetu“, „Edinosti“, „Soči“ in „Vesni“, glasilu slovenskih visokošolcev na Dunaju, ki so bili v zvezi z napredno češko mladino. Dr. Mahnič je izzval na Slovenskem načelni boj in z geslom, da je vera v nevarnosti, je pobijal „katoliški liberalizem“, kakor se je glasil terminus *technicus*, s katerim je označeval smer tedanje slovenske politike.

Dr. Mahniča je slovenska uradna javnost podcenjevala. On je uvedel s katoliškega stališča slovensko kulturno in politično delovanje v sistem, ki mu je

bilo treba postaviti nasproti drug sistem. Bilo je pa narobe. Načelna nasprotstva so se zakrivala s kompromisi, na zunaj je še živetarila slovenska enotna stranka, dočim je v notranjem razpadala. Opozicija proti dr. Mahničju se je vodila često lahkomiselno s smešenjem in preziranjem, ker se je naivno upalo (n. pr. „Sl. Narod“), da bo boj, ki ga je začel dr. Mahnič v imenu ideje in za idejo, nekega lepega dne izginil. Podgornik je bil osamljen, dr. Razlag, dr. Zarnik, Jurčič mrtvi, dr. Vošnjak pa se je udal resignaciji. Tu se začenja tragična krivda slovenske posvetne inteligencije, da je ves boj smatrala za osebna nasprotstva, za taktično vprašanje, dasi je dr. Mahnič izrecno izjavljaj, da do sloge in edinosti more dovesti Slovence le katoliško načelo. Njegovi nazori so dobivali vedno več pristašev med goriško in kranjsko duhovščino, ščitil in odobral pa jih je zlasti ljubljanski knez in škof dr. Missia, pozneje kardinal goriški, ki so ga proglašali za „prvega izmed vseh sinov slovenskega ljudstva“. „Novice“, ki so bile politično glasilo Svetca, so v zmislu dr. Bleiweisovem zagovarjale enotno slovensko stranko in poudarjale, da je strankarski prepir bolj umetno iz osebnih nasprotstev izvirajoče delo, češ, da pri Slovencih ni vprašanja, kaj je večje vrednosti: vera ali narodnost, temveč, kaj je zdaj v večji nevarnosti.

V deželnem zboru kranjskem so nastali trije klubi: konservativni, liberalni in nemški. Konservativci so postopali skupno z Nemci, katerih vodja je postal baron Schwegel, bivši slovenski pesnik Žvegelj, ki je bil polagoma prestopil v nemški ustavoverni tabor. Porajala so se dvojna politična društva in vsaka stranka je jela izdajati za priprosto ljudstvo svoj list: konservativna ali katoliška „Domoljuba“ (izhaja še sedaj), liberalna ali narodno-napredna „Rodoljuba“. V tem času, leta 1891. je ustanovil Dragotin Hribar v Celju politični list za spodnještajrske Slovence „Domovino“.

Shod slovenskih in hrvaških poslancev iz Istre leta 1890. je za trenotek združil obe slovenski stranki. Shod je imel značaj polovičarstva, ker so se dolečile pač nekatere najnujnejše zahteve, ni se pa razpravljalo, v kakšni obliki bi se dala najpopolnejše in najdosledneje izvajati narodna enakopravnost v šoli in uradu, oziroma, kako hočejo Slovenci odpravljati krivice, ki se jim gode. Vedno opažamo ono omahovanje med deželno in narodno avtonomijo. S slovenske strani se pojavlja v tej dobi nasvet, naj bi se ustanovilo nekdanje ilirsko kraljestvo; s hrvaške strani priporočajo, naj bi se deželni zbori oglašali za hrvaško državno pravo. „Slovenski Narod“ je odgovarjal, da je politični ideal združenje vseh avstro-ogrskih Jugoslovanov, da pa je treba, opiraje se na narodno načelo, postopati stopnjema: najprej naj se zedinijo Slovenci v eno administrativno celoto, potem naj se zida dalje. Leta 1894. je pisal „Slovenski Narod“, da program hrvaške stranke prava podpiše z obema rokama tudi slovenska narodno-napredna stranka. Katoliška stranka se je izrekla po svojih poslancih dr. Brejcu, Kalanu in dr. Kreku za hrvaško državno pravo na zborovanju hrvaške stranke prava na Trsatu leta 1898.

Dve leti po shodu slovenskih in hrvaških poslancev istrskih, na katerem se je sklenilo skupno postopanje v državnem in deželnih zborih, leta 1892. se je vršil v Ljubljani *prvi slovenski katoliški shod*. To je bil uspeh dr. Mahničevega delovanja, zato je imel shod značaj njegovega duha. Izmed aktivnih politikov nastopata zlasti Klun in Povše.

Katoliški shod je postavil vedo in umetnost, vzgojo in pouk, politično in socialno življenje na katoliško stališče. Zahteval je narodno enakopravnost v šoli in uradu, pri čemer je pa pri srednjih in visokih šolah poudarjal glavno verski moment in se izrekel za podpiranje svobodnega katoliškega vseučilišča v Solnogradu proti slovenski državni univerzi v Ljubljani. Shod se je izjavil za tesno zvezo s katoličani raznih avstrijskih narodov, ni pa določil oblike, v kateri bi se mogla doseči narodna samostojnost Slovencev. Prvi slovenski katoliški shod je izražal željo, naj se postavi spomenik v ljubljanskem mestu škofu Hrenu, očetu slovenske protireformacije, in proslavljal svojega pokrovitelja kneza in škofa dr. Missio kot Hrena II. Obenem je terjal nazaj papežev državo.

V tej dobi je že intenzivneje prodiralo na Slovensko tudi socialno gibanje. Prvi slovenski katoliški shod se je bavil s tem vprašanjem v krščansko-socialnem zmislu. Socializem (socialno-demokratični) pa je razširjal *Fran Železnikar* (1843—1903), ki je v 80. letih deloval v ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu. To društvo je postalo izrecno socialistično in združevalo v prvi vrsti obrtnike, ki so bili početniki in predstavitelji socializma na Slovenskem. Poleg Železnikarja so bili voditelji Grablovic, Tuma, Zadnik in drugi, dočim se je Kunc odcepil in bil na strani krščanskega socializma. Ko so pa jeli socialiste preganjati in je bil Železnikar obsojen v desetletno ječo, je gibanje v Ljubljani zaspalo. Vse socialistično delo se je potem koncentriralo v Trstu. Delavsko časopisje je bilo v povojih in se ni moglo vzdržati (n. pr. v Ljubljani „Ljudski Glas“ in v Trstu „Delavski List“).

IX. Politika Hohenwartova, ki je s slovensko pomočjo strmoglavila Taaffejevo volilno reformo, je tudi privedla Slovence v koalicijo z nemško-poljsko levico za ministerstva Windischgrätzovega. Slovenski poslanci so morali v koaliciji zatajevati svoja načela. Sklenili so bili sicer, da izstopijo iz konservativnega Hohenwartovega kluba, ako jim ne da vlada poročstva za ugodno rešitev njih narodnih teženj v politični upravi, šolstvu in pravosodju. Tega poročstva ni bilo, nasprotno vse je ostalo pri starem, vendar je večina vztrajala pri koaliciji. Ko pa so slovenski koaliranci zahtevali slovenske paralelke na gimnaziji v Celju, je ta najskromnejša izmed skromnih slovenskih zahtev povzročila razpad koalicije.

Izmed slovenskih koalirancev sta bila glavna Klun in Šuklje, dočim so bili drugi, n. pr. dr. Ferjančič, dr. Gregorčič, dr. Gregorec, Nabergoj, izstopili iz Hohenwartovega kluba in niso bili člani koalicije. Delali so politiko „proste roke“ in niso pristopili k mladočeški opoziciji, ker se niso strinjali z njenimi nazori. Ti secesionisti niso načelno nastopali proti svojim tovarišem koalirancem, ampak le taktično. „Slovenski Narod“ je dajal obojim prav: onim, ki so in ki

niso izstopili iz Hohenwartovega kluba, češ, tisti, ki so izstopili, so pripravili vlado do tega, da bo onim, ki so ostali v koaliciji, bolj naklonjena, ker bo v strahu, da bi je ne zapustili še ti! „Slovanski Svet“ je šibal tako breznačelno dokazovanje, ko je šlo za podpiranje ali nepodpiranje protislovanskega in protisocialnega sistema.

Koalicija je dala povod, da so se slovenski narodnjaki ali naprednjaki tudi formalno ustanovili pod imenom „narodne stranke“ na *shodu zaupnih mož leta 1894*.

Shoda zaupnih mož so se sicer udeležili Slovenci iz raznih pokrajin, kot narodna stranka (namesto dosedanjega imenovanja narodno-napreden) pa so se ustanovili le kranjski zaupniki. Shod izpopolnuje program slovenskih in hrvaških poslancev istrskih iz leta 1890.; v gospodarskem oziru pa pozdravlja krščansko-socialno gibanje. Slovenci so se sploh ogrevali za dunajske antisemite in krščanske socialiste. Od programa, ki ga je vzprejel prvi slovenski katoliški shod, se loči program zaupnih mož bistveno v tem, da se izjavlja za narodno avtonomijo in za splošno (ne enako) volilno pravico. Zahteva se verska šola in načela katoliške vere se priznavajo „kot trden temelj razvoju slovenskega naroda ter se izreka želja, da bi na tej in na narodni podlagi složno sodelovali vsi Slovenci v težkem boju za narodov obstanek.“ Pri tem programu sta aktivno sodelovala dva duhovnika: dr. Gregorčič in Koblar. Shod zaupnih mož je sicer obsojal koalicijo, ni se pa izjavil za to, da bi slovenski poslanci iskali zaveznikov med slovanskimi opozicionalnimi poslanci, zlasti med Mladočehi, kakor je to predlagal Podgornik. Temu sta nasprotovala dr. Gregorčič in Koblar z verskega stališča. Program narodnjakov je bil namerjen proti slovenskim koalirancem, ker so zamenjali narodni moment, v negaciji zoper dosedanje politiko so se našli posvetnjaki in duhovniki. Ko pa je bilo treba pozitivno določiti program in taktiko, tu se je pokazalo omahovanje, čigar posledica so bile koncesije na škodo odkritosti, načelnosti in naprednosti.

Ta neodločnost se je maščevala na narodni stranki pri deželnozborskih volitvah leta 1895. Vsa zmedenost slovenske politike se je kazala v tem, da so si stali nasproti možje, ki so sedeli v državnem zboru v enem klubu. Katoliška stranka je zmagala pri teh volitvah v kmetski kuriji z vsemi kandidati. dočim si je priborila narodna stranka mestno kurijo s trgovsko-obrtno zbornico. To posestno stanje sta obdržali v celoti obe stranki doslej. Jeziček na tehtnici so postali Nemci, s katerimi so se sedaj združili poslanci narodne stranke v deželnozborsko večino, pri čemer so se dale obojestranske koncesije glede volitev v deželni odbor in deželni šolski svet ter glede podpore slovenskemu in nemškemu gledališču. Izvenkranjski Slovenci pa so imeli ravno tedaj hude boje z nemškimi in laškimi nasprotniki, da so zapustili štajerski, tržaški, goriški in istrski deželni zbor.

V tej dobi nastajajo z razširjanjem socialne ideje zopet novi delavski časopisi. „Glasnik“ in „Slovanski List“ sta bili glasili krščanskih socialistov, katerih duša je dr. Jan Ev. Krek. Krščanski socialisti ne nastopajo na Slovenskem kot

stranka zase, ampak kot frakcija katoliške stranke. Sedaj izdajajo list „*Nаша Moč*“. Socialno-demokratska časopisa sta bila „*Delavec*“ in „*Svoboda*“. Leta 1896. se je ustanovila jugoslovanska socialno-demokratska stranka in leto pozneje je začelo izhajati njeno glasilo „*Rdeči Prapor*“, ko so bili zamrli razni drugi listi. Med voditelji nahajamo *Etbina Kristana*, *Drofenika*, ki se je zlasti pečal z agrarnim vprašanjem, *Čobala*, *Kopača* itd.

Katoliška in narodna stranka, ki sta v državnem zboru skupno nastopali kot del desnice, sta se začeli polagoma nekoliko približevati tudi doma na Kranjskem. Sad tega približevanja je bil *vseslovenski shod* leta 1897., ki so se ga udeležili poleg Slovencev obeh strank tudi odposlanci Čehov, Hrvatov in Rusinov. Shod se je izrekel za narodno avtonomijo in v gospodarskem zmislu za idejo združništva. V protislovju z narodno avtonomijo, ki jo je sprejel vseslovenski shod, se je odobral program desnice, kateri je obsegal avtonomijo kraljestev in dežel; o socialnem in kulturnem mišljenju desničarjev, h katerim so spadali poleg Čehov, Jugoslovancev, Rusinov in Rumunov tudi konservativni Nemci, konservativno plemstvo in Poljaki, niti ne govorimo.

Med katoliško in narodno stranko je vladalo tedaj nasprotstvo zlasti glede gospodarske organizacije. Ne da se tajiti, da je katoliška stranka kompromitovala združništvo, ker so odločevali pri njej često politični nagibi. Napaka narodne stranke pa je bila, da se ni borila le proti zlorabi združništva, ampak proti ideji sami („*Slovenski Narod*“ se je n. pr. z ozirom na konsumna društva skliceval na dunajske krščanske socialiste, ki so zvali to gibanje komunistično in protimonarhično).

Da se ublaži medsebojno nasprotstvo, sta se po vseslovenskem shodu obe stranki izrekli za spravo. Iz narodne stranke so se oglašali posamezni glasovi proti temu, češ, noben kulturni narod ni strankarsko homogen in to je narodni sentimentalizem: zahtevati sloga, ako so načelna nasprotja v politiki, gospodarstvu in kulturi. S katoliške strani se je zlasti izjavil proti breznačelni slogi „*Katoliški Obzornik*“, ki je kot revija pod uredništvom *dr. Aleša Ušeničnika* prevzel dedščino „*Rimskega Katolika*“, češ, podlaga složnemu delovanju je enakost načel, teh pa ni, zato bi se ustvaril le katoliški liberalizem.

Leta 1898. se je dosegla sprava. Obe stranki sta sklenili delovati za razvoj javnega življenja v kulturnem, socialnem in gospodarskem oziru na krščanski podlagi in v zmislu sklepov vseslovenskega shoda iz leta 1897. Izrekli sta se za združenje vsega slovenskega ozemlja v eno upravno skupino s središčem v Ljubljani, za socialne reforme, za politično svobodo in za razširjenje političnih pravic (zlasti volilne pravice v vse javne zastope) na najširše kroge prebivalstva.

Sprava je bila mrtvorojeno dete — porodne stroške pa je plačala narodna stranka. Boj se je nadaljeval v vseh oblikah posurovelosti. Novo fazo pa je začel *dr. Šusteršič*, poslanec katoliške stranke, ko je nastopil za splošno in enako volilno pravico. Nasprotoval mu je takrat v jako ostrem tonu Šuklje, ki je imel že od nekdaj v politiki svoje izjemno stališče, kar je pokazal tudi sedaj, ko je zago-

varjal deželno avtonomijo v zvezi z zakonom za varstvo narodnih manjšin, dočim so bili drugi vsaj formalno — doslednosti ni bilo nikdar — v programih zadnjih let za narodno avtonomijo. Pri Slovencih taktika določuje program, dasi bi moralo biti narobe: iz jasnega programa more šele izvirati času primerna taktika.¹

Katoliška stranka je bila pod vodstvom konservativnega Kluna nasprotnica moderni volilni reformi. Pokazala je to v državnem in deželnem zboru. Leta 1897. so katoliški poslanci s svojo odsotnostjo onemogočili sklepanje o direktnih in tajnih volitvah za deželni zbor kranjski. Sedaj pa so vzprejeli občno in enako volilno pravico kot poglavitno točko v svoj program.

Narodna stranka se je bila sicer oficielno na shodu zaupnih mož izjavila samo za splošno volilno pravico, njena voditeljja dr. Tavčar in Hribar sta se ogrevala tudi za enako volilno pravico. V istem zmislu je pisal leta 1894. „Slovenski Narod“ in leto pozneje je priobčil sledeča izvajanja dr. Trillerja: „Politična in socialna enakopravnost je ravno tako aksijom pravičnosti kakor narodna enakopravnost in kdor se bori za eno, se mora navduševati tudi za drugo, kdor je neprijatelj zadnje, se boji tudi prve.“ Narodna stranka pa ni delovala dosledno in vztrajno v zmislu moderne volilne reforme; zamudila je priliko, da jo je prehitel dr. Šusteršič. Kar je zagrešila taktično, to je mislila, da more popraviti s tem, ako omejuje načelo, ki se mu je nekdanj približevala, in nasprotuje splošni in enaki volilni pravici. Ko pa je avstro-ogrsko socialistično delavstvo začelo velikansko gibanje za splošno in enako volilno pravico, sta se oba deželnozborska kluba kranjska izrekla za to volilno reformo s proporcionalnim sistemom za državni in deželni zbor.

Ker si pa hoče katoliška stranka v deželnem zboru priboriti večino (v državnem zboru ima že sedaj večino kranjskih mandatov) in ker si narodna stranka nasproti temu želi vsaj obdržati dosedanje svoje posestno stanje, odtod izvirajo kljub soglasnim izjavam za eno in isto idejo boji med obema zaradi te ideje.

Leta 1900. se je vršil *drugi slovenski katoliški shod*, ki mu je stal v ospredju kardinal dr. Missia in pokrovitelj shoda ljubljanski knez in škof dr. Jeglič; izmed aktivnih politikov pa je igral glavno ulogo dr. Šusteršič. V narodnem oziru je odobral drugi slovenski katoliški shod sklepe vseslovenskega shoda iz l. 1897. S tega stališča je tudi modificiral nazore prvega katoliškega shoda glede šolstva in zahteval ljudske, srednje in visoke šole na versko-narodni podlagi.

Tudi narodna stranka je leta 1901. v nekaterih točkah izpopolnila program, ki ga je vzprejel shod zaupnih mož leta 1894. Zahteva se svobodna, sicer na

¹ *Zjedinjena Slovenija* pomenja v zmislu Palackega programa iz leta 1848. o federaciji narodov lastno zakonodajo in upravo v narodnih stvareh za ozemlje, kjer prebivajo Slovenci kompaktno. *Narodna avtonomija* pa je pravzaprav uredba, obsegajoča tudi najmanjše narodne odlomke: to je lastna zakonodaja in uprava posameznih narodov v narodnih stvareh brez ozira na to, ali prebiva dotični narod kompaktno ali raztreseno med drugimi narodi. Narodna avtonomija pomenja n. pr. za Slovence *zjedinjeno Slovenstvo*.

kulturnih načelih krščanstva zgrajena, a od vsake cerkvene uprave popolnoma neodvisna narodna šola; v verska in cerkvena vprašanja se stranka načeloma ne vtika, pač pa zahteva zadostnih legislativnih sredstev zoper zlorabo cerkvene in duhovske oblasti v politične namene; priznava se enakopravnost in enakoveljavnost vseh stanov ter se vsled tega odklanja politično in socialno nadvladje kateregakoli stanu; imenoma se navajajo nekatere socialne reforme, dočim se resolucije zaupnih mož izražajo o tem le splošno. To je brezdvomno naprednejši program nego oni iz leta 1894., samo da se praktično ni izvrševal, kar je izzvalo opozicijo v lastnih vrstah, in zato se je leta 1906. sklenilo, da se stranka organizuje na novi podlagi.

Katoliška ali — kakor se je do najnovejšega časa nazivala — katoliško-narodna stranka se je leta 1905. prekrstila v „Slovensko ljudsko stranko“. Narodna stranka pa se je začela imenovati zopet s prejšnjim imenom „Narodno-napredna stranka“. Vsaka ima sedaj v deželnem in državnem zboru svoj klub. Poleg njiju in proti njima nastopa socialistična stranka, ki ni omejena le na Kranjsko, ampak sega njeno delovanje po vsem Slovenskem; drugi dve sta doslej pokrajinsko-lokalni. Socialistična stranka napreduje polagoma, ker so slovenske dežele izvečine agrarne in se vsled tega med slovenskim delavstvom poredkoma pojavljajo sposobne moči. Njeno politično časopisje („Rdeči Prapor“ v Ljubljani in „Naprej“ v Idriji) je obenem strokovno, ker samo strokovnih delavskih listov še nimajo Slovenci. Zmisel za socialno idejo širi revija „Naši Zapiski“, svobodno glasilo za odkrito besedo v politiki, znanstvu in umetnosti. Drugi slovenski politični časopisi na Kranjskem so n. pr. „Dolenjske Novice“ (kons.), „Gorenjec“ (lib.), „Naš List“ (neodvisno glasilo), „Notranjec“ (lib.).

Na Goriškem so se Slovenci, kar jih ne pripada socialistični stranki, že tudi razcepili na dvoje: v konservativce in liberalce. Med konservativnimi politiki imenujemo *dr. Gregorčiča*, čigar glasilo je list „*Gorica*“; med liberalnimi *Gabrščka*, ki izdaja „*Sočo*“, dočim hodi ustanovitelj goriške narodno-napredne stranke *dr. Tuma* svoja pota. Obe stranki imata še po en časopis za priprosto ljudstvo: liberalci „*Primorca*“ in konservativci „*Primorski List*“.

Na Koroškem (*dr. Brejc, Grafenauer, Podgorc*), na Štajerskem (*dr. Dečko, dr. Korošec, dr. Ploj, Robič, dr. Srnec*), v Trstu in v Istri (*dr. Gregorin, dr. Laginja, Mandić, dr. Rybár, Spinčič*) nahajamo med Slovenci, kar jih ni socialistov, enotno politično stranko, ki obsega posvetnjake in duhovnike, dasi se ta enotnost ponekod, kakor n. pr. na Štajerskem, že tudi krha, ker vsak kulturni narod, ki se razvija in napreduje, tudi v politiki ne more živeti vedno v istih oblikah, kakršne so bile naravne v prvih početkih. Splošno lahko rečemo, da se nahaja sedaj vse slovensko politično življenje bodisi v tej ali oni pokrajini v prehodni dobi ali v krizi, ker stare stranke propadajo, nove pa se šele kristalizujejo in še nimajo določne politične oblike.

Značaj tega spisa je informativen: podati pregled slovenskega političnega življenja, v kolikor se javlja v političnem časopisju, v političnih strankah in političnih osebnostih. Nič več. Da se pa izognemo goli kronologiji, je bilo treba tuintam nekoliko seči tudi preko ograje in se dotikati ozadja, izza katerega so nastali posamezni pojavi našega političnega življenja, skratka: politična fakta razlagati. Glavni namen pa to ni bil. Vpliv gospodarske in socialne strukture na slovensko politično življenje, analiza slovenske politične javnosti v celoti in posameznih političnih smeri kot posledic teh ali onih kulturnih faktorjev — vse to so vprašanja, ki jih je treba obdelovati posebej.

